

SZTANKÓ SOMA, 1848-AS HONVÉDTISZT VISSZAEMLEKEZÉSE ÉLETÉRE ÉS SZOLGÁLATAIRA¹

Sztankó Soma² 1814. május 1-jén született Eperjesen.³ Iskoláit szülővárosában, majd Debrecenben végezte. A magyar származású, de német anyanyelvű fiatalember ott tanult meg magyarul. 1830–1832-ben gyógyszerésznek tanult nagybátyja mellett Hajdúböszörményben. 1832-ben kisebb kárt okozván, az általa amúgy sem kedvelt nagybátyjától félve, megszökött és beállt a cs. kir. 62. (Turszky) gyalogezredhez. Itt folyamatosan emelkedve a ranglétrán 1835-ben őrmester, 1843-ban alhadnagy, 1847-ben hadnagy lett a tehetséges ifjú. Állomáshelyei a korban megszokott módon folyamatosan változtak. Alakulatával megfordult Nagyváradon, Aradon, Szegeden, Pesten. A józan életű, takarékos, szolgálatban igyekvő ifjú tiszt folyamatosan foglalkozott önműveléssel. Klasszikus irodalmat és tudományos műveket egyaránt olvasott. Szolgálat mellett kedvet kapott a tudományos munkához is. Visszaemlékezése szerint már 1836-ban megjelent első munkája „Vezérfonal a hadmenetek és előőrizeteken” címmel. Később – állítása szerint – Czetz Jánossal közösen kiadott egy „magyar hadnyelvtant”, majd 1847–1848 telén lefordították és Bécsben kiadták az „Oktató szabályzat”-ot. A Sztankó által említett munkák egyikénél sem derül fény egyértelműen közreműködésére, negyedik munkája pedig, amit „Francia–afrikai háború” címmel írt 1847-ben, de „a bekövetkezett forradalmi események miatt nyomtatása elmaradt”, nem ismert.

1848 májusban Sztankó hadnagy az április végén megszervezett Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz került. Még ez előtt megbízást kapott az újonnan felállítandó tíz honvédszászlóalj felállítási, felszerelési és egy évi működési költségeinek megtervezésére, mely feladatának kiválóan eleget tett. Olyannyira, hogy Batthyány miniszterelnök hamarosan maga mellé vette, mint segédtsiztet és titkárát a hadügyi, nemzetőri és honvédségi ügyekben. Június 13-án számfeletti főhadnaggyá nevezték ki az 5. honvédszászlóalj létszámában, meghagyva addigi beosztását. Július 1-jén Batthyány megbízta korszerű

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani az iratolvasásban, valamint a német nyelvű szövegek fordításában nyújtott segítségért Lenkefi Ferencnek, valamint segítő tanácsaikért Hermann Róbertnek, Pajkossy Gábornak és Kemény Krisztiánnak.

² Nevének írásmódjával kapcsolatban több probléma is felmerül. Vezetéknévét 1848 előtt minden bizonytalansággal németesen rövid o-val (Sztanko) írta, honvédtisztként azonban már használta az ó-ra végződő verziót (Sztankó) is, valamint az aradi hadbíróóság előtt tett vallomását is így írta alá. Későbbi nyomtatásban megjelent munkáiban már csak ez utóbbi névalak fordul elő, a kiegyezés utáni honvédtiszti személyi lapján is így szerepel. Mindezek alapján úgy vélem nem tévedünk, ha jelen publikációban a Sztankó változatot használjuk. Teljes keresztnéve Sámuel, de már 1848–49-ben, majd később is a rövidebb Somát használta, így mi is ezt a névalakot részesítjük előnyben.

³ Életrajzi adataira: *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (a továbbiakban: *Bona*: Tábornokok) 669–670. o., *Urbán Aladár*: Sztankó Soma tervezete az 1848-as honvédség felállítására. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986/3. (a továbbiakban: *Urbán*: Sztankó) 533–535. o., *Sztankó Soma*: Életem leírása. Kézirat. *Hadtörténelmi Levéltár* (a továbbiakban: HL) 1848–49-es gyűjtemény: 57/1., *Sztankó Soma*: Adatok az 1848-dik év eseményeihez. Pest, 1868. (a továbbiakban: *Sztankó*: Adatok), *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XIII. k. Budapest, 1909. 1120. o., HL Tiszti anyakönyvi lapok: 25412.; a honvédség felállításáról szóló tervezetere: *Urbán*: Sztankó. 525–540. o.; fegyverbeszerzéseire: *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 94–96. o.

nyugati fegyverek beszerzésével, ezért külföldre utazott és október elejéig 24 355 szuro-nyos puskát és 3,8 millió gyutacsot indított útnak főleg Belgiumból. A legális fegyverbe-szerzés megtiltása után hazatért. Szeptember 24-én (október 1-jei hatállyal) előléptették századossá. Nemsokára új feladatot kapott: gyutacsgyártó gépeket kellett becsempésznie az országba Galicián keresztül. Miután ezt a megbízást is kitűnően megoldotta, és a be-hozott gépeket üzembe helyezte, harcoló alakulathoz kérte magát. 1849. január 29-től őrnagy, majd február 6-án a 49. honvédszászlóalj parancsnoka lett. Végigharcolta a tava-szi hadjáratot, és részt vett a júniusi Vág-menti hadjáratban is.

1849. június végén azonban, valószínűleg a Görgői tábornoktól a peredi csatában ka-pott bíráló megjegyzés, valamint hadtestparancsnoka leváltása miatt, több tisztársához hasonlóan benyújtotta lemondását a zászlóaljparancsnokságról, amit július 4-én fogadtak el. Ezután a szabadságharc végéig a nagyvárad-i hadszergyárnál állt alkalmazásban, majd Görgőihez csatlakozva Világosnál tette le a fegyvert.

Aradon 12 év várfogságra ítélték, de 1852. július 18-án kegyelmet kapott. Ezután gazdálkodó, magániskolai tanár, majd az 1859-ben megnyíló pesti református gimnázi-um német nyelv és irodalom, valamint földrajz tanára lett. E minőségében 1864-ben kö-zépiskolai földrajz tankönyvet írt.⁴ 1869-ben visszavették az új honvédseregbe őrnagyi ranggal, 1871-ben alezredessé léptették elő. 1875-ben került nyugállományba. Tiszti személyi lapja szerint 1873–1874-ben haditörvényszéki vizsgálat alatt állt. Sajnos azon-ban ez utóbbiról, valamint nyugdíjazásának körülményeiről nem lelhetők fel iratok.

1868-ban Pesten megjelentette „Adatok az 1848-dik év eseményeihez” című munkáját.⁵ Az 1870-es évek közepétől „Életem leírása” címmel emlékiratot írt, mely töredékesen fennmaradt. Utolsó éveiben betegségek gyötörték. Feltehetően ez is közrejátszott abban, hogy nyolcvankét éves korában, 1896. november 20-án öngyilkos lett.⁶

Sztankó Soma életútja magáért beszél, bár kevésbé ismert szereplője 1848–1849 tör-ténetének, mindenképpen érdemes rá, hogy foglalkozzunk vele és a nevéhez köthető do-kumentumokat közkinccsé tegyük. Urbán Aladár szavaival: „Ismeretlen nyelv művelő és hadtudományi munkássága is figyelmet érdemel, de 1848. évi tevékenysége kiemelke-dően fontos: nevéhez fűződik a honvédség felállításának tanulmányterve, ő szerezte meg a nyár és az ősz során szervezett honvédszászlóaljak modern fegyvereit, és ő volt az, aki kockázatos vállalkozások során biztosította a hazai fegyvergyártáshoz szükséges külföldi gépeket. Kevesebb érdemmel is megszolgált volna, hogy nevét megjegyezzük.”⁷

Visszaemlékezése 1957. június 5-én került a Hadtörténelmi Levéltár tulajdonába Sztankó Gergelyné ajándékaiként. A kézirat eredeti tisztázata, magyar és német nyelven készült. 49 kézzel írott oldalt tartalmaz, jelzete: Hadtörténelmi Levéltár, 1848–49-es gyűjtemény 57/1. Az iratban a 2–3. oldal sérült, a 12. oldal egy „Certificat,” Sztankó So-ma bizonyítványa Aradról való 1852-es elbocsátásáról.⁸ Az emlékirat a 40. oldal végén

⁴ Lásd *Sztankó Sámuel*: Általános földirat különös tekintettel Magyarországra. Kisebb gimnáziumok real-és felsőbb elemi- és leánytanodák számára. Pest, 1864. OSZK 179.134.

⁵ A mű az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható a 216.531. számú jelzeten.

⁶ *Bona*: Tábornokok. 670. o., valamint *1848–49-diki Történelmi Lapok*, 1896. évi szám, 215. o.

⁷ *Urbán*: Sztankó. 535. o.

⁸ Ezt a mellékletben közöljük.

megszakad, így a szerző élete és a szabadságharc eseményei csak 1849 április végéig követhetők. A 41–47. oldalon erkölcsi fejtegetések sora olvasható, mely valószínűleg nem volt a visszaemlékezés része, de valamikor az emlékirathoz csatolták. A 48–49. oldal szintén későbbi betoldás lehet, ez birtokadásvételek leírása. Mivel ez utóbbi oldalak minden bizonnyal nem voltak a visszaemlékezés részei és semmilyen érdemleges információval nem szolgálnak Sztankó Soma életéről, közlésüktől eltekintettünk. Közzöljük viszont a nyomtatásban megjelent „Adatok az 1848-dik év eseményeihez” című visszaemlékezés azon részét, amely 1849 április végétől foglalja össze az eseményeket.

Jelen publikáció tehát arra vállalkozik, hogy közölje Sztankó Soma a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött visszaemlékezését, amelyben születésétől kezdve írja le élete fontosabb eseményeit egészen 1848–1849-es tevékenységéig. A közlés szöveghű, ha egy-egy mondat német nyelvű, annak fordítása a lábjegyzetben megtalálható. A szöveget a mai helyesíráshoz közelítettük, ugyanígy jártunk el az írásjeleknél is. A szerző személyes nyelvhasználatát, az idegen szavakat változatlanul hagytuk, magyarázatuk a lábjegyzetben olvasható. A tollhibákat megjegyzés nélkül javítottuk, a rövidítéseket pedig feloldottuk. Az eredeti szövegben aláhúzott részeket dőlt betűvel emeltük ki. A visszaemlékezés eleje rendkívül töredékes, közlésétől azonban mégsem tekintettünk el, mert véleményünk szerint így is tartalmaz értékes információkat. A hiányokat szögletes zárójellel és három ponttal jelöltük, azon betűket melyek feloldása egyértelmű volt dőlt betűvel szedtük. Néhány esetben szintén szögletes zárójelben megpróbálkoztunk a hiányzó szavak beírásával is. A személynevek írásában a szerző írásmódját hagytuk meg, kivéve a kor jelentős történelmi személyiségeit, de a lábjegyzetben minden esetben megadtuk a nevek mai írásmódját is. Az 1848–1849-es forradalommal és szabadságharcral kapcsolatos, valamint a téma szempontjából fontos személyekről a lábjegyzetben igyekeztünk néhány pluszinformációt adni. Az 1848–1849-es honvédhadsereg tisztjei életrajzi és szolgálati adataihoz Bona Gábor műveit használtuk fel.⁹

⁹ *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (a továbbiakban: *Bona*: Tábormokok); Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Bona*: Kapitányok); Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998–1999. (a továbbiakban: *Bona*: Hadnagyok I–II–III.)

Születtem Eperjesen 1814. május 1-én reggel [...] [mi]dön a tavasz üdvezletére zene hangzott a város és ligetekbe[...].

Atyám líptósz[ent]miklósi [...], [anyám] Neupauer Anna, iglói tanító leánya, mindkette[n] [...] [keresz]tatyám Krieger Sámuel, Eperjes város főor[vosa] [...].

Testvéreim: Mária 182[5]-ben hozzáment Végh József [éradó]nyi ref[ormátus] lelkészhez, Terézia, megh[alt] hajadon [...] [...]zsa, férjezett Merkatz, megh[alt] 1849. Nagyvára[don] [...] [...]er Jánosné, özvegy 1849 óta,¹⁰ Dániel gon[...] [...] [...]leti tartományokban, Karolina, férjeze[tt] [...].

Gyermek [...] hogy szüleim a városban sa[...] [...] [zöl]dség és gyümölcsös kertben eljászog[...].

Szüleim a[...] [...]n vallásosak voltak. Nemcsak hogy [...] [lefe]kvéskor közösen imádkoztunk, hanem [...] hideg miatt templomba nem mehettün[k] [...] [...]kön az istentiszteletet énekkel és a [...] [fe]lolvással; valamint minden vasárnapi ebéd e[...] emlékből kellett felmondanunk. Anyanyelvün[k] [...] de miután az iskolákat németül végeztük, inkább ez [volt] annak mondható.

Mindamellet, hogy az 1811-dik évi pénzdevalváció¹¹ által szüleim nagy kárt szenvedtek, mégis gyermekeiket a leggodosabb tanítatásban részesítették. Az olvasást otthon tanultuk, és ötéves korában már mindenik olvasni tudván az elemi iskolába bemutatattott, de azon túl is volt otthon korrepetitorunk. Az iskolában pedig erkölcs és tanulásban kitűnő voltam, csak egyszer kaptam büntetést.

Kilenc e[...] midőn a gimnáziumba léptem. Tanárain Albini és Kér[...], [tan]juló társaim közül csak Pulszky Ferencet¹² említem, kivel [...] [ver]senyeztem a tanulásban, hogy klasszifikáció¹³ alkalmával [...] [...]löltek, azután következett a harmadik. Az iskola[...] az elsőt foglaltam el.

A protestáns és[] [katolikus diákok] [a]kkor még nagyon mereven álltak szemben [...] sokszor előre kijelölt verekedések történte[k] [...] [...]an hajlamból de becsületből részt v[...] [...] protes-táns gyerek verebet akarván leü[tni] [...] külső falán egy szoborra szállott, a [...] [...]nyat köhajtásával leütette. [...] jött; kevés híján vallási polgá[rháború] [...] városháza előtt valamennyi tanácso[s] [...] tanári testület jelenlétében 12 virg[...] [...] az most másképp van.

Tanulmány[...] [...] [...]mi osztályban is latin nyelven végeztük [...] [j]ártas volt akkor mindenki, hogy még [...] csak látinul társalogtunk egymás közt. [...] nők is – név szerint a tanárok nejeik és leányaik – va[...] [...]k iparos legények is folyékonyan beszéltek latinul.

Az iskoláztatás pedig nagy pénzbe került. Iskoladíj, papír, könyvek aránylag az élet többi szükségleteihez legalább négyszerte oly drágább, mint jelenkorban (1876). Némely könyv tíz gazdának kezén keresztül ment. Minden protestáns házban egy biblia oly kincs, mely körülbelül egy hold föld árába került.

Mint kuriózumot ide iktatom némely tárgyak akkor idei értékét, melyből kiviláglik, hogy a gyáripar[i] és közlekedési eszközök haladása mily roppant változást idéztek elő.

Iskolapénz egy évre 5 forint, most 12 forint. Korrepetíció havi 3 forint, most 15 forint. Iskolai könyv általában 40 krajcár, most 30 krajcár. Biblia 8 forint, most 4 forint. Iparos legény hetenként 40 krajcár, most 4 forint. Napszám 8 krajcár, most 80 krajcár. 1 kiló kávé 2 forint 20 krajcár, most 1 forint 80. 1 kiló cukor 1 forint 60, most 64 krajcár. 1 métermáza búza 2 forint 40, most 10 fo-

¹⁰ Az itt található később írt bejegyzés (†1893–94) az illető halálára utal.

¹¹ A pénz értékének leszállítása, melyre a napóleoni háborúk alatt és után kétszer is sor került, 1811-ben és 1816-ban.

¹² Pulszky Ferenc (1814–1897) író, archeológus, politikus. A szabadságharc idején Angliában képviseli Magyarországot. Világos után halálra ítélik. Az emigrációban Kossuth híve, tevékeny részt vállal az emigráció ügyeinek intézésében, később azonban visszavonul és Kossuthal is szakít. Eötvös József közbenjárására amnesztiát kap és hazatér.

¹³ Minősítés, osztályozás.

rint. 1 kiló hús 8 krajcár, most 45 krajcár. 1 sütnivaló malac 16 krajcár, most 2 forint. 1 liba 12 krajcár, most 1 forint 20 krajcár. 1 levél a postán 10-40 krajcár távolság szerint, most pedig 5 krajcár mindenüvé. Ezen árjegyzék vonatkozik 1822 és 1876-ik évre.

A diákélet sokkal szegényesebb lefolyású volt, mint jelenkorban. A ragaszkodás tanár és iskolatárhoz bensőbb és az egész életre kiható. Minden iskolaév végén az iskolaterem 40-50 db élő fával és ugyanannyi kosár szebbnél szebb virágokkal kidíszítettet; és midőn a tanár belépett és katedrán elfoglalta helyét, egy ügyes szerkezettel virágkorona ereszkedett le fejére és így hallgatta végig a búcsúsztót elmondó diákok. Még a legszegényebb sorsú szüle is igyekezett év közben egy kis ajándékkal kedveskedni gyermekei tanárainak. A majálisok az erdőben – Cimete¹⁴ nevű fürdőhelyen – nagyobb ünnepélllyel tartattak. Ellenben a színház, bálterem és vendéglők látogatása általában tilos volt a diáknak.

1825-ben Mari néném férjhez ment Végh József éradonyi lelkészhez. Szokásban volt akkor időben, hogy alföldi előkelő házak leánygyermekük mellé a német nyelv megtanulása céljából fel-földi jó nevelésű polgárleányokat fogadtak. Így jutott nővérem is Komáromy György úri házhoz Debrecenbe, hol Végh József a fiúk nevelője volt, és egymást megszeretvén, miután ekléziát¹⁵ kapott, házasságra keltek. Végzetes volt ezen esemény az egész családra, amennyiben lassanként valamennyi testvérek az Alföldre szivárogtunk le. Legelső volt Liza¹⁶ húgom, ki már 1827-ben Marihoz ment neki segélyül és a magyar nyelv elsajátításául.

Eszerint 1829. augusztus havában én is kerültem Debrecenbe, és egy hónapot Éradonyba[n] töltvén, az iskolaév kezdetével október havában a Kollégiumba¹⁷ retorika osztályba írtam be. Lakásom egy Zipfinger nevű zongoratanítónál, élelmezésem pedig Barts Dániel nagybátyámnál volt: kinek, hogy némileg viszonzom az jójéteményt, már kezdetől fogva szabad óráimban segédszolgálatokat tettem gyógyszerteráiban. A debreceni iskolában 102 tanuló között voltam a tizedik, és bizonyára ott is leendtem első,¹⁸ ha a magyar nyelv nem-tudás miatt némely tárgyakban el nem maradok.

Az 1831-ik évi kolerajárvány elragadta szegény édesanyánkat Eperjesen. Mintája volt ő egy jámbor, munkás, gyermekei boldogságát szívén viselő, neveltetésüket előmozdító anyának. A legnagyobb önmegtágadás és nélkülözések mellett is minden leánytestvért az eperjesi felsőbb leánytanintézetben kitanítatta, mely akkor híres volt egész Magyarországon.

Nagybátyámnak nemcsak Debrecen[ben], de Bösörményben¹⁹ is volt patikája, hol egy bajor születésű provizort²⁰ tartott, ki egy szót sem tudott magyarul. Annálfogva 1830-ban az iskolaév végeztével melléje adott, és már addig is annyira haladtam, hogy unszolására végképpen a gyógyszerész pályára léptem, és már mindent reám lehetett bízni. Midőn pedig 1831-ben a kolera dühöngött és a városok őrvenallal elzárták magokat, Szoboszló hajdúváros²¹ megkérte nagybátyámat, valakit a legszükségesebb szerekkel odaküldeni: Barts engem kirendelt. A város egy nagy udvar[t] és házat kijelölt, mely azelőtt katonatisztek szálláshelye volt, és abban mintegy 100-féle szereimet, üvegcsé, [s]katulya²² és papírcsomagokban, deszkákból hamarjában összeszerezett állványokon kitérteltem. A járvány megszűntével Szoboszló város kieszközölte, hogy ezen ideiglenes gyógyszer-tár állandósíttassék; az engedélyt természetesen nagybátyám nyerte el.

1831-ben Barts eladta debreceni patikáját Tamássi Károlynak és Bösörménybe tette át lakását, beteg nejét Debrecenben hagyván. Mily csekély jellemű volt ezen ember tanúsítja a következő eset: a tél folytán meghalt a neje Debrecenben. Midőn a küldönc kijött, azonnal futottam a nagy-

¹⁴ Ma Cemjata (Cemétefürdő), Eperjestől öt kilométerre nyugatra.

¹⁵ Egyházközséget.

¹⁶ Bizonytalan olvasat.

¹⁷ A debreceni református kollégiumba.

¹⁸ Első lettem volna.

¹⁹ Hajdúböszörmény.

²⁰ Okleveles gyógyszerész, aki a tulajdonos helyett a gyógyszer-tár felelős vezetője.

²¹ Hajdúszoboszló.

²² Bizonytalan olvasat.

vendéglőbe hol rendszeren szokott volt tarokkozni. De ő legkevésbé sem illetődve e szomorú híren, így válaszolt: „Jól van”, és játszótársaihoz fordulva: „No uraim, miután még az éjjel kell bemenem a holnapai temetkezést elrendelni, tehát még csak háromszor járjon körül a kártya”. S egész nyugalommal még egy fél óráig kártyázott. Pedig neje hozományán vette meg patikáját Debrecenben és betegségének is ő volt az oka.

1832-ben, március havában nagybátyám Eperjesre utazott leányá[ft] Karolinát, ki Schmidt-féle leánynevelődeben volt, meglátogatni. Engem is magával vitt el, hogy útban szolgáljam, és öreg atyámat és két kicsi testvéreimet meglátogassam. Elindulásunk napján véletlenül egy kereszlél²³ üveget törtem el a pincében. A kár nem ért fel egy forinttal; de megszidva azzal fenyegetett, ha visszatérünk az útról akkor fog velem számolni. És csakugyan másnap, hogy Böszörménybe visszaérteünk Angyalfi nevű practicans²⁴ társam megszűgött, hogy a princípálisnak²⁵ szándéka van holnap megverni, csak pálcát szerezzen neki. Ennek hallatára fellázadt a vér keblemben attól tartván, hogy gonosz szándékát végrehajtja, estve midőn elment kártyázni a vendéglőbe, titkon elhagytam a házat, és tudván, hogy Polgáron a Tisza mellett katonaság állomásol, oda szöktem. Ámbár könnyű szerrel kivethetem volna útravalót a pénztárból, a lelkiismeret nem engedte azt tennem, hanem egy lepedőt, melyet még a többi ágyneművel együtt szüleim házából hoztam, elvittem magammal és a hortobágyi pusztán a juhászokkal csekély ebédért cseréltem be. Rádásul egy darab szalonna és kenyeret adtak vacsorára. Április 3-án szép tavaszi nap volt. Sajátságos boldogság érzete fogott el. Bizonytalan a jövőm, de lelkemben remény és szent akarat. Örültem, hogy e hitvány jellemű embertől megszabadultam, jöjjön bár ami jöhet. A pusztán juhászok útra igazítottak. Estve érkeztem a faluba, és pénzem nem lévén a vendéglő istállóban háltam meg. Reggel megkértem egy altisztet vezettet engem a kapitányhoz, mert be akarok állani.

Polgáron akkor a 62. cs. kir. gyalog serezednek 11. százada egzekúcióképp²⁶ szállásolt a káptalan, mint földbirtokos és [az] úrbérés lakosok közt felmerült birtokháborítási ügyben. E csapat parancsnoka Koczok Sándor kapitány,²⁷ Szepes megyei nemes családból való, nemcsak születésére, de gondolkodás és tettben is nemes ember volt. Mondtam ki vagyok, honnan jövök, kedvem volna a katonaelethez, és kértem ne venné akadályul, hogy még nem töltöttem be a 18-ik évet, mert én semmiképp sem szándékozom visszatérni nagybátyámhoz, ki velem gorombául bánik. Koczok kapitány kezdetben reá akart venni a visszatérésre, előhozván mily nehéz béke idején pártfogás nélkül tisztí rangba előlépni; de miután határozottan megnyitottam szándékomat, tudtom nélkül egy altisztet küldött Böszörménybe levéllel, melyben felvilágosítást kért nagybátyámtól. Ez ugyan óhajátását visszatérésemre fejezte ki válaszában, de miután semmi rosszat nem tudott ellenem felhozni, tehát a kapitány is beleegyezett felavatásomba. Aznap ebédre meghívott a vendéglőbe, bemutatott a többi tiszteknek, és különösen Szekulits hadnagyra²⁸ bízott jó házba való elszállásolás és kiképeztetésemre nézve. Azután is még sok ízben meghívott ebédre. Társaságban sem volt hiányom, mert ugyancsak ezen századnál voltak a kapitány rokonságából való Tirtsch Károly,

²³ Értelmezhetetlen szó, valószínűleg szakkifejezés.

²⁴ Itt: gyógyszerész gyakorlatok.

²⁵ Előljáró, főnök.

²⁶ A végrehajtás ellenőrzésére, végrehajtóként. Polgáron ekkor már több mint egy évtizede folyt a paraszti ellenállás a káptalan, mint földesúr által folytatott határcsonkítási politikával szemben. Ezért Szabolcs vármegye kérésére rendeltek ki katonaságot a mezővárosba a „Hajdúi Szabadságnak tünder csábjaitól” elragadtatott jobbágytság féken tartására. *Nyakas Miklós*: A hajdúváros pusztulásától a jobbágyfelszabadításig 1717–1848. (Fejezet Polgár történetéből). Eger, é. n. 84–85. o.

²⁷ Koczok (Koczogh) Sándor (1790–1856). 1807–1841 között a cs. kir. 62. gyalogezredben szolgál, századosként őrnagyi címmel nyugalmazták. 1848. július–december között a Szepes megyei gyalogos nemzetőrség őrnagya, 1850-ben a pesti hadbírótság vizsgálata felmenti. *Bona*: Tábormokok. 447. o.

²⁸ Szekulics (Sekulits) István (1810–1885). 1830–1848 között a cs. kir. 62. gyalogezredben szolgál, főhadnagyként lép ki a szolgálatból 1848. júliusban. A szabadságharc során a Zrínyi önkéntes csapat (később 35. honvédszászlóalj) századosa, majd őrnagya és parancsnoka. 1848. decemberben alezredes és dandárparancsnok a drávai hadtestnél, 1849-ben a II. hadtest hadosztályparancsnoka, májustól ezredesként. Aradon előbb halálra, majd 18 év várfogságra ítélik, 1850-ben kegyelmet kap. *Bona*: Tábormokok. 620–621. o.

Solti Sándor és Palrman Frigyes²⁹ hadapródok, akik mint végzett tanulók önként katonai pályára léptek, és kiváltképpen Tirtsch Károlyban oly hűséges barátta találtam, milyenhez többé hosszú életemben nem lehetett szerencsém. De még az egész tiszti kar és a hadapródok [is] bámulták e ritka hűséget. Ő 1840-ben, apja halála után – ki Pelsőcön a Koháry-féle vashámoraiban tisztviselő volt – a boldogult atya hivatalába lépett, hogy elárvult testvéreinek viselhesse gondját. Fájdalmas szívvel váltunk el egymástól.

Mondhatom katonapályám első éveit legboldogabb korszakot képeznek egész életemben. Otthon nélküli évek között nevelve, azután egy modorban és jellemben míveletlen nagybátya durva szidalmazásainak kitéve, mily jól esett ezen előzékenység, jóakarát és finom bánásmód előjáróim részéről. Szorgalommal tanultam a katonai könyveket, negyedik héttben őrt állottam, de csak két óráig, mert már a délutáni parancskiadásnál tiszteletbeli altisztnak neveztettem ki, és egyszersmind ebédre meghívtam a nemes lelkű kapitányom által. Sőt, megtudván, hogy egy kevéskét franciául tudok, ilyen könyveket adott olvasásra és francia–német szótárt hozzá. Öröm és boldogság tölti el szívemet még most is, valahányszor visszatekintek ezen időkre, amidőn még csak a jelennek örültem és reményteljesen néztem a jövőbe.

1832. szeptember havában az ezred Nagyváradra rendeltetett. Odaérve kapitányom ismét nemes szívének és jótéteményeinek számát egygel szaporította. Ti. a váradi katonai élelmezési hivatal egy írnot is szükségelt, és Koczok ajánlatára engem ért e szerencse. Ez nagy előny volt, mert sok jövedelemmel járt. Kaptam pedig:

Írnoki napdíjjul havonként 6 ft. (ti. altiszti fizetésen felül)

Ajándékképp az élelmezési tiszt 2 ft. havonként

A molnár és fuvaros nyugtáért 4 ft.

A káptalan inspektora³⁰ havonk[ént] 2 ft. mikor leszámításkor pénzt vittem.

Egyéb alkalomkor általában havonta 3 ft. Annyira, hogy ezeket mind összevetvén altiszti fizetéssel együtt többre, mint egy főhadnagy akkori illetékei rúgott fel. De meg is tudtam becsülni magamat, mert jó erkölcsben, egy apácahoz hasonló módon éltem, az irodában nem győzött dicsérni főnököm, és anélkül, hogy köteles lettem volna, nehogy katonai dolgokban elmaradjak, reggeli gyakorlatokra önszántamból jártam el; vasárnap pedig midőn mindkét szolgálatom szünetelt az irodában, főnököm szép terjedelmes könyvtárában olvasgattam. Ilyenkor sokszor meglátogatót az élelmezési főnök fiatal neje csokoládé[val] és süteményekkel, és bizalmasan órahosszant velem társalgván elpanaszolta, mily boldogtalan ő, ki öreg férfiúhoz nőül ment, akit nem szeret; talán putifárné szándéka volt,³¹ de őn óvakodtam a tisztelet határainál bensőbb érzelmeket tanúsítani; mert sem jó főnököm iránt háládatlannak lenni, sem pedig ezen jó állást kockáztatni nem akartam. A jövedelemből készíttettem magamnak finom posztóból ruhát, és midőn kapitányom 1834 tavaszán Szepességre ment szabadsággal, általadtam neki 80 pengőforintot, hogy átutaztában azt kézbesítse kedves apámnak Eperjesen. Nem tudom kinek volt legnagyobb öröme hármunk közt: nekem-e, hogy szülömet segíthettem, atyámnak-e a váratlan segélyben, vagy kapitányomnak azon tudatban, hogy az ő pártfogása következtében képes voltam szülömet segíteni.

Az élelmezési főtiszt nemcsak minden számadásait reám bízta – miután már beletanultam –, hanem vizitáció³² alkalmával a főhadbiztosnak felajánlott, és emez jelentését a hadügyminiszterhez tevén, leirat folytán szabadságomba adatott a katonaelelmezési osztályba legalsóbb fokú hivatalnok minőségben átlépni; s ámbár ez nagy előny lett volna, mégis inkább maradtam ezredemnél, annál inkább mert az óbester³³ közölvén velem e rendeletet, megígérte, hogy mihelyt sikerülend hadnaggyá kineveztetni, azonnal segédnek vesz maga mellé.

²⁹ Helyesen: Palzmann Frigyes (1814–?), 1832 és 1838 között hadfi a cs. kir. 62. gyalogezredben, a szabadságharcban a 19. honvédszászlóalj hadnagya. Bona Gábor lektori véleménye, valamint *Bona*: Hadnagyk II. 629. o.

³⁰ Itt: uradalmi intéző.

³¹ Vö. a Bibliában József történetével.

³² Ellenőrzés, vizsgálat.

³³ Ezredes.

Egy napon kétezer forintot vittem a káptalan számvevői hivatalba szállított terményekért. A pénzt zsebkendőbe kötve kabátom alá a mellhez tettem és begomboltam. De vásár lévén, a tolongásban valahogy egy alsó gomb leszakadt és a pénzt elvesztettem. Még észre sem vettem, midőn az emberek figyelmeztetnek, hogy valaki kiabál utánam. Visszatekintek és látok egy cigányt, aki messziről mutogatja fehér zsebkendőmet, melyet meglátta midőn kiesett. Bizonyára nem gyaníthatta mily nagy összeg bankjegy volt abba kötve. Látván azt, annyira megijedtem, hogy egész nap reszketett a testem, és alig voltam képes beszélni a számtartóval kinek a pénzt általadtam.

Ezen időben szándékom volt a zenében is kiképezni magamat. Jövedelem elégséges lévén, egy drága fuvolát vettem, és havonként 3 forintot fizettem egy ezredbeli zenésznek az oktatásért. Több éveken át gyakoroltam, lemásoltam egypár rizsma³⁴ kottát, nyertem is meglehetősen virtuozitást a technikában, de játékból hiányzott a szép előadás. S miután mellemet is erőltette, végre az aradi fogságban adtam el fuvolámat s ráadásul valamennyi még el nem dobott hangjegyeket³⁵ is.

1834-ben, augusztus havában ezredünk Aradra helyeztetett át. Elvesztettem tehát a jövedelmező állást az élelmezési irodában, és azonnal Aradon az ezredirodába rendeltettem; de már itt csak 2 forint járt havi pótdíjúl, és a segédtsizt úr reggelenként kávé adott egy nagy csészével.

Ősszel egy havi szabadságot vettem, hogy sógoromat, Végh Józsefet Gálospetriben³⁶ meglátogassam. Ott voltam október 14-én (vagy 15) midőn reggel 7 óra után nagy földalatti moraj és zuhogással a föld megrendült, a torony egy része leszakadt, a templom összevissza repedezett, sok kémények és gyengébb alkotású házak a faluban összedültek, a réten pedig – nagy szárazság után – ezer és ezer helyen a víz ökölnyi vastag és rőfnyi magas sugárban kitért. Annyira, hogy a megremült lakosság máris minden percben valami tengerforma lesüllyedésbe menőnek látta magát; de alig egy fél óra múlva a víz ugyanazon helyeken eltűnt, mindenütt csak egy kis rakás kékszín iszapot hagyván jelül azon helyeken, hol kitért volt. A következő éjjel pedig nagy égháború volt, hun harminc másodpercenként állott az egész láthatár fényvilágban, eső pedig alig egy kevés hullott. Sohasem azelőtt, sem utána nem láttam a vilányosság oly nagyszerű tüneményét. A földalatti dörgés még egy hónapnál tovább tartott, napjában húszszor is, mint valami ágyúlövés, de a földrengés már csak csekély volt ezután, és alig-alig egy kissé az ablakokat megrezzentette.

Visszatérve szabadságról, minthogy gyalog tettem az utat a hideg esőben október végén, annyira meghültem, hogy egész télen a hidegláz bántott. Sem az orvos nem tudott segíteni, sem nagylelkű pártfogóm Koczok, aki számomra a vendéglőben minden nap egy becsinált csibét rendelt, hogy könnyebb emészthető étellel éljek, mint az őrmesteri közasztalnál.

1835. február hóban valóságos őrmesterré előléptem, és minthogy a hidegláz még mindég bántott és az orvos levegőváltoztatást rendelt: tehát június hóban Gyulafehérvárra³⁷ monturhozatalért³⁸ kirendelt csapat vezényletével megbízattam. Ez nagyon kellemes szolgálati kirendelés volt, amennyiben az év legszebb időszakában történt, és akkor időben naponként csak 2 mérföldet³⁹ haladva és minden harmadik nap pihenőt tartván, az oda- és visszamenetel 6 hétig eltartott. A kellemetlen társ, a hideglelés is ott hagyott el Erdélyben, azon felül pedig tapasztalást szereztem. Visszatérve pedig, miután helyem az irodában az alatt betöltöttem, a 9. század számvevőségét vettem át, azon ígéret mellett, hogy ezentúl is, ha megkívántatik, magyar fogalmazás és fordításban segélyül leszek az ezred irodájában. Gyulafehérvári út alkalmával egy Hunyad megyei Lapusnyak nevű oláh faluban elszállásoltatván, vasárnap délután nézni mentem a táncot a vendéglő előtt. A karcsú, magas termetű és ez alkalommal csinosan öltözött oláh nők fekete hajzattal, római szabályos arcvonásokkal, tej és rózsaszín testtel, megtanítottak mennyire emeli a csinos, elegáns öltözék a női szépséget. Mert ha ezen parasztnők francia divatosan vannak öltözve, mindenik közülük egy-egy grácia gyanánt feltűnt volna.

³⁴ Ezer ív papiros.

³⁵ Feltehetően kottákat.

³⁶ Bihar vármegyében található.

³⁷ Erdély, Alsó-Fehér vármegye.

³⁸ Katonai egyenruha-szállítás.

³⁹ Egy osztrák mérföld közel 8 kilométert jelentett. Valószínű, hogy Sztankó cs. kir. tisztként ezzel a mértékegységgel számolt.

Midőn az ezredirodában valék vezényelve, szabad óráimat felhasználtam egy katonai munka elkészítésére az altisztek számára. Címe: „Vezérfonal a hadmenetek és előőrizeteken,” megjelent Aradon a Schmidt-féle nyomdában, és nekem száz forintnál többet jövedelmezett.⁴⁰ Kívált a huszárezredek sokat megrendeltek az altisztek számára. Azon kívül pedig a francia nyelv gyakorlatával, estvéneként otthon fuvalával foglalkoztam, vagy Cerrini századosnak oktatást adtam a magyar nyelvben, aki csakhamar Jósika⁴¹ regényeit hibátlanul fordítani képes volt.

1837-ben az őszi gyakorlatok után Szegedre rendeltetett századunk az olasz deportáltak⁴² őrzétére, kik a várban el voltak zárva és némely könnyebb munkákkal foglalkoztak. Nevezetes pedig, hogy szegedi országgyűlési képviselő Hódi tanácsos a pozsonyi országgyűlésen⁴³ panaszt emelt, miért tartatnak ezen olasz politikai vétkesek Magyarországon mintegy Szibéria módjára? A bécsi kancellária pedig erre egy kimutatást terjesztett elé az országgyűlésnek, név szerint bebizonyítandó, hogy a 600 közül alig egy-kettő politikai fogoly, a többi pedig gyilkosság[ért] vagy csalásért van elítélve. Az országgyűlési urak ezen megnyugodtak; de én – aki Szegeden bejáratos voltam a parancsnoksági irodába –, nagyon jól tudtam, hogy a gyilkossági tény abból áll, hogy egyszer egy zsandár őket meglepte titkos gyűlhelyen, és azt leszúrták, vagy harmincan ott jelen lévén, és három-négyszázan az esetet tudva de fel nem jelentve. A család pedig forradalmi célokra való adománygyűjtésben állott.

Szegeden egy esztendeig állomásoztam, azután ismét Aradra vonultunk. Nevezetességül említhetem, hogy 1837. szilveszter éjjelén oly nagy hómenyiség hullott, hogy utcán és udvarban reggelig magasabban állott, mint a földszinti ablakok párkányzata. Újév napján sem ember, sem kocsni nem járhatott az utcán, kiállított öreink a faköpenyből ki sem mozdulhattak, nagy fáradtsággal kellett felváltásuk miatt hozzájuk közeledni. De nemcsak Szegeden, az egész országban oly nagy volt a havazás, és ennek következtében március 14-én a nagy árvíz Pesten. Midőn annak híre adományok gyűjtődtek Szegeden, önmagam 100 db négyfontos profuntot⁴⁴ ajándékoztam. Sok halat ettem Szegeden, de kevés híján múlt, hogy ők meg nem ettek engemet. Mert egy nyári napon keresztülúszván a túlsó partra – amit már több ízben tettem –, észrevétlen egy búzával terhelt hajó oly mal à propos⁴⁵ szegte utamat a folyam közepén, hogy nem haladhattam sem előbbre, sem vissza, és csak a legvégsőbb erőfeszítéssel, máris vizet nyelve átküzdhettem magam a túlsó partra. Csolnokon tértem vissza az innesső partra, de azután, mint egy halott aludtam délutántól reggelig az uszodában.

Aradra visszatérve, miután Tirtsch, Solti és Palrman régi barátim már mind elhagyták az ezredet, más hadapród[ok] és őrmesterek társaságában kellett keresni szórakozást, akikkel kevésbé rokonszenveztem. Ezek néha belevontak kártyajátékba is, de többnyire szerencsével játszottam, bátor⁴⁶ magam sohasem kerestem fel a játékasztalt és sohasem voltam indítványozó.⁴⁷

⁴⁰ 1868-ban megjelent emlékiratában „Vezérfonál a hadmenetek és táborőrizeteken” címmel említi. Lásd *Sztankó*: Adatok. 3. o. Az említett mű feltehetően azonos az Aradon 1836-ban Schmidt József nyomdájában megjelent „Vezérfonál a hadmenetek- táborőrizeteken ’s őrtzírálásokon egymint rövid oktatás a’ helyes eligazodásra” című Malter József zászlós által szerkesztett művel, ebben azonban nincs utalás Sztankó esetleges társszerzőségére. Ettől függetlenül azonban lehetséges, hogy közreműködött a mű elkészítésében. *Pászti László*: Hadi zikkelyek, tábori utasítások és a többiek... Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája 1790–1848. (a továbbiakban Hadi zikkelyek) Lásd e számban, 1035. o.

⁴¹ Jósika Miklós báró (1794–1865), író. Ezekben az években fut be, és akkor a legolvasottabb magyar regényíró. 1848–1849-ban az OHB, majd 1849-ben a legfelsőbb törvényszék tagja. Az emigrációban Teleki, majd Kossuth munkatársa, 1859-től az emigráció sajtóirodájának vezetője.

⁴² A szegedi erődben 1833-tól működött a szegedi Italianische Deportati Anstalt, viszonylag rendszeresen szállítottak ide bírósági ítélet nélküli deportáltakat Lombardia és Velence tartományokból. *Urban Aladár*: Kossuth Lajos és a szegedi foglyok kiszabadítása 1848 októberében. *Századok*, 1994/5. 872–887. o.

⁴³ Az 1839/40-es országgyűlésen Csongrád megye követei (Kárász István és Klauzál Gábor) javasolták a diétának, hogy az I. (V.) Ferdinánd Lombard-Velence királyává koronázásakor 1838-ban a politikai foglyoknak adott amnesztiát a szegedi foglyokra kiterjesztendő forduljanak felirattal az uralkodóhoz. A főrendek ezt nem támogatták, a két tábla közötti többszöri üzenetváltás után sem. A foglyok végül a magyar országgyűlés 1848. október 10-i döntése alapján szabadultak. Uo. 872–887. o.

⁴⁴ Katonakenyert.

⁴⁵ Rosszkor, kedvezőtlen alkalommal.

⁴⁶ A korban jelentése lehetett „bár” is.

Bálokba is eljártam, és egy ily alkalommal megismerkedtem Balogh Katalin kisasszonnyal. Árva leány volt, nagyon szép, apja életében uradalmi tisztartó, a kisasszony pedig báró Maasburg századosnál,⁴⁸ mint távoli rokon, társalkodónó minőségben. Nagyon szerettük egymást, de nőül nem vehettem, mert vártam mindennap hadnagyi kinevezésemet; azért nem akartam kilépni; különben is akkor egyszerűbb lévén az államszerkezet, sem bank, sem iparvállalatok, a toll emberének, hacsak nem a vármegyénél, kevés alkalmá volt magának biztos állást szerezni. Amint később értesültem, gróf Csekonic, egy uradalmi ispán nejevé lett.

1841-ben ismét egy igen jeles kapitányt kaptam. Meskó István nagy műveltségű férfiú, ki Bécsben Eszterházy hercegnővel a legbensőbb viszonyban állott, mintegy számkivetésképp ezredünkhez osztattott be Aradra. Engem nagyon szeretett, és mint számvevő őrmesternek, tetemes pótdíjban részesítettett; befolyásával kieszközölte, hogy ezredapróddá⁴⁹ kineveztessek, és nem szűnt munkálni, hogy hadnagyságra is előembereimet átszökjem.

Könyvtárában lévén a francia klasszikus írók művei, azokat használatomra bocsátotta; miáltal sokat haladtam a közműveltségben. Midőn hadnaggyá előléptettem így szóla hozzám: „Mein lieber Freund! Bis jetzt haben Sie das trostlose Leben einer Raupe geführt, die Metamorphose gab Ihnen Flügel, Sie müssen ein wenig herumflattern so lange noch Ihr Spätsommer währt Ihre Gage reicht kaum hin den Magen zu füllen, woher noch sich anständig kleiden! Verargen Sie es nicht einem alten Kameraden, wenn er Ihnen seine Dienste anbietet. Die Militärkleider nehmen Sie in der Uniformierung, die Civilkleider bei meinem Schneider Singer; und lassen Sie alles auf meine Rechnung setzen. Monallich 2 fl. Rückzahlung wird Ihnen nicht schwer fallen.”⁵⁰ Ily módon úgyszólván adósság nélkül jutottam az első tiszti felszereléshez. A számla feljebb ment 300 forintnál, és miután négy hónapig két forintonként törlesztettem, Meskó ismét Bécsbe áttétezt a gránátosokhoz, és elmenetkor nemcsak kötelezvényeimet elszakította, hanem még egész szobabútorzatát nekem ajándékozta. De más tisztek is megajándékoztak kard, kardbojt, csákó és több effélével. Hol találni ehhez példát a modern tiszt[i]karban!

Takarékos lévén, nemcsak adósságot sohasem csináltam, hanem évenként még 40 forintot küldtem Végh József sógoromnak Gálospetribe, segélypénzül édesatyám eltartásáért.

Két hétre kinevezésem után szerencsém volt Károly Ferdinánd és Vilmos főhercegekkel⁵¹ egy hajón utazni Pestről Komáromba. Ebédjőkre is meghívtak a gőzhajón, és én csodálkoztam mennyire jártas az alig 19 éves Károly főherceg a komáromi vágvonalai erődítmény építésének folyamáról; mintha mindennap ott időzne.

1843-ban ősszel Pestre jöttem az ezreddel. Életem módját Meskó tanácsához alkalmaztam. Szolgálatban szorgalmas és mindég kitüntetett; szabadidőmet nagy részben tudományos könyvek olvasására használtam, miben nem volt hiányom, mert az ezrednek saját kis könyvtára volt csupa válogatott könyvekből minden tisztt használatára, vagy pedig sétákra gyalog a Városligetbe, és olykor ott 20 pénzért megozsonnyáltam a Neszvárka⁵² nyáralóiban. Sokszor csónakáztam is a városligeti tóban. Télen a Nemzeti Színházba jártam. A bérlet (katonatiszti parterre)⁵³ bérlet) olcsó

⁴⁷ Sztankó ezen állítását alátámasztják minősítései, melyekben mint tehetséges és szorgalmas kadét, majd tisztt szerepel, aki tartózkodik az italtól, a kártyától és az adósságoktól. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv. Conduite-Liste des 62. Infanterie Regiments 1841–1849. Karton 148.

⁴⁸ Maasburg János, báró, cs. kir. alszázados a 16. Zanini gyalogezred 1. zászlóaljánál. Részt vesz a szerbek elleni harcokban, az olasz nemzetiségű katonák nyomására zászlóalja belép a honvédseregbe. 1849 januárjában alakulatának négy századát Újvidékről átvizsi a szerb felkelők táborába. *Bona: Kapitányok.* 723. o.

⁴⁹ Sztankó hadapród lett, azaz tisztjelölt.

⁵⁰ Kedves Barátom! Ön eddig hernyóivárságú életet élt, az átváltozás szárnyakat adott, hát szárnyaljon egy keveset, amíg tart a késői nyár, illetménye alig elegendő, hogy a gyomrát megtöltse, hogyan lenne tisztes ruhája! Ne vegye zokon egy öreg bajtárstól, ha felajánlja önnek szolgálatait. A katonai ruhákat megkapja egyenruhaként, a civil ruhákat a szabómnál, Singernél csináltassa, és tetessen mindent az én számlámra. Havi 2 forint visszafizetés nem fog nehezébre esni.

⁵¹ Károly főherceg (1771–1847) két fiáról, Károly Ferdinándról (1818–1874) és Vilmosról (1827–1894) van szó. Sztankó valószínűleg rosszul emlékszik Károly Ferdinánd korára vagy a találkozás időpontjára.

⁵² Bizonytalan olvasat.

⁵³ A nézőtér földszinti része.

volt, két forint egész hónapra. Vendéglőbe, kávéházba nem jártam, ahhoz nem volt pénzem. Bállokba csak akkor, ha ingyenes meghívó jegyek a tisztikarnak kiadattak, ami akkor nagyon szokás volt; sőt még a főurak is, ha terméikben nagy táncmulatságokat adtak, el nem mulasztottak a katonatiszti karnak egynehány meghívójegyet küldeni. Azzal megjelenhetett a tiszt, ha azelőtt soha nem is volt a mágnási háznál; uniformisa magában már bemutatásnak tekintett.

Általában a tiszt állás a katonaságnál sokkal kitűnőbb volt, mint jelenleg, midőn ezeket írom. Az általános védrendszer⁵⁴ megfosztotta nimbuszától. Akkor az egész hadseregben, gyalogság, lovasság, tüzérség és mű[szaki] csapatoknál összesen 7 ezerre ment a tiszték száma hadnagytól tábornagyig. Jelenleg szaporább a hetvenezernél.⁵⁵ Akkor a fiatal mágnások kétharmadában elfoglalták a tiszt állást az ezredben, és a tisztfiat leszámítva alig jutott százra három vagy négy polgári származású, bármennyire mívelt lett volna. Mostanában pedig a főurak visszavonulnak, a míveltebb polgári ifjú hivatal, orvosi vagy technikai pályán keres előmenetelt, és legnagyobb részben csak a tehetetlen, kinek nincs önmagához bizodalma életrevalóságáról, búvik a zsinóros ruhába. Hogy ily körülmények közt a testületi szellem is silányabb lett, magától következik. A hajdani (1848 előtti) tiszt gavallér volt polgári származás mellett is, a mostani hadszolga, ha grófi családból is veszi eredetét. Nyilvánul az a házasságnál is; akkor bátran megkérhetett egy katonatiszt minden főúri leányt, most vajmi kevés tisztő van az úri házból!!!

Pedig anyagi tekintetben sokkal előnyesebben van helyezve most a katonatiszt, mint hajdan; mi akkoriak sokat éhezünk, de nagy volt a becsület; mostaniak jól élnek, de kevés a fénykör. Íme egy 48 előtti hadnagy büdgetje⁵⁶ és életmódja:

Fizetése havonként 24 forint:

ebből reggeli profont⁵⁷ 30 kr.

ebéd 3 tál 5 ft.

vacsora kenyér és tepertő 3 ft.

katona ruházat 8 ft.

polgári ruha 5 ft.

fehér ruha, lábbeli 3 ft.

mosás, 2 szolga, 1 = 3 ft.

ezredzene, könyvtár 4% - 96 kr.

kikerülhetlen kiadás akkor 28 ft. 26 kr.

Jelenleg szolgálappénzzel 58 forint:

reggeli kávé 3 ft.

ebéd 4 tál 10 ft.

vacsora rendes 10 ft.

uniform 7 ft.

polgári ruha ---

ugyancsak 4 ft.

ugyanezek 3 ft. 50

jelenleg ---

most 37 ft. 50.

S miután kitalálható, hogy akkor lehetetlen volt deficit nélkül élni, tehát kéntelen volt a tiszt téli fa illetékét pénzben megváltani, hogy a deficitet fedje és dohányra is maradjon; jelenleg pedig kisebb kiadásokra még mindég 20 forintja marad apró kiadásokra.⁵⁸

Menetek alkalmával pedig semmi díjat nem kapott akkor, de kárpótlásul a földesurak versenyztek, hogy kinél szálljon meg a tiszt; ellenben most még az ezredest is parasztházba szállásolják.

Világítja akkori életmódunkat [a] következő anekdota: Minden évben kétszer-háromszor vezénylő tábornokunk, báró Lederer⁵⁹ megrendelte magához az egész budapesti tisztikart parolára⁶⁰

⁵⁴ Az általános védkötelezettséget az 1868. évi 40. törvénycikk (véderőtörvény) vezette be. Ugyanekkor rendelkeztek a honvédség felállításáról és a népfelkelésről (1868. évi 41., ill. 42. törvénycikkek).

⁵⁵ A hetvenezer valószerűtlenül nagy szám, még ha az Osztrák–Magyar Monarchia jelentős haderejét (1867 után 250–260 ezer fős békelelétszám és 800 ezer fős hadilétszám) tekintjük is. Számításaim szerint a közös hadseregbeli tisztikar, a honvédtisztek, valamint a tartalékosok létszáma összesen sem haladja meg a 25 000 főt. Vö. *Hajdu Tibor*: Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999.

⁵⁶ Költségvetése.

⁵⁷ Prófont, katonakenyér.

⁵⁸ Valószínűleg véletlen szóismétlés.

⁵⁹ Lederer, Ignaz báró (1769–1849), cs. kir. lovassági tábornok, ekkor magyarországi (budai) főhadparancsnok.

⁶⁰ Kézfogásra, ismerkedésre.

(annyi, mint az udvarnál cercele⁶¹). Egy ily alkalommal megszólít egy gránátos hadnagyot: „Wie geht es Ihnen? Wie unterhalten Sie sich?“,⁶² mire ez felele: „Nach Möglichkeit Excellenz, alle Wochen zweimal Zapfenstreich mit Musik.“⁶³ A tábornagy meghökkent ezen feleletre és mondá: „Erklären Sie sich deutlicher,“⁶⁴ s a hadnagy válaszola: „Excellenz, meine Gage ist so gering, dass nach Abzug der Uniformirung mir so wenig bleibt um kaum den Hunger zu stillen, und da bleibt mir wohl kein Heller zur Unterhaltung.“⁶⁵ Lederer mosolygott és avval vigasztalta: „Sie haben Recht, aber warten Sie nur bis Sie Hauptmann sind. dann gehts schon besser, oder heiraten Sie ein sehr reiches Mädchen, einem so schönen Offizier wird keine den Korb geben.“⁶⁶

Ezen korszakból még feljegyzem:

1843-ban Czetz János⁶⁷ hadnagy bajtársammal együtt kiadtunk egy magyar hadnyelvtant, mely mindkettőnknek szépecskén jövedelmezett.⁶⁸ 1845-ben az egyiptusi szembetegség uralkodott a pesti helyőrségnél. En ki voltam rendelve kórházparancsnokul a kiscelli rokkantak laktanyába az óbudai Mátyás-hegy oldalán, hova 600 egész-, 710 szembeteg akkor elhelyeztetett. Az orvosi kezelés csaknem semmit sem használt, mert többnyire magától gyógyultak meg a szembetegek. De kisült ragályos volta azáltal, hogy kezdetben a szobaszolgálat és konyhába rendelt egészséges katonák már harmadik napon szinte véres szemmel jártak; de miután a törülkezés reggeli mosdás után a betegek által használt törülkezőkbe megtiltatott, többé nem fordultak elé megbetegedések a szolgálati személyzetben. 1846. nyár derekán meghalt édesatyám, ki néhány évig Gálospetriben Mari nénémnél töltötte öreg napjait, és ott temettetett el.

1847. május havában halt meg Mari néném férje, Végh József lelkész. Nagyon jószívű ember volt, boldog házasságban éltek, és testvéreimen is amint lehetett igyekezett segíteni. Keveset szerezhettek, és néném 7 fel nem nevelt gyermekkel özvegységre jutott. De az Isten segítette a családot. Legidősebb Jozefina Gönczy Pálhoz (még atya halála előtt) ment férjhez; József kincstári tiszt, Janka Nagy Péterhez; Petronella Vámosyhoz ment, Timi és Gyula meghalt; a legkisebb gyermek, Végh Lajos pedig félegyházi⁶⁹ lelkész.

1847[-ben] írtam a „Francia–afrikai háborút”, mely terjedelmes munkának kézírata a Magyar Akadémia Könyvtárában van, miután a bekövetkezett forradalmi események miatt kinyomatása elmarad[t].⁷⁰

1847. március 15-én párviadalom volt Ramp⁷¹ nevű hadnagyotársammal. Szolgálat miatt történt indulatos összeszólalás volt az oka. Ellenfelem ugyan gyakorlottabb a vívásban, mint én, mégis

⁶¹ Uralkodói fogadás.

⁶² Hogy érzi magát? Jól szórakozik?

⁶³ A lehetőségekhez mérten, nagyméltóságod, minden héten kétszer zenés ébresztővel.

⁶⁴ Magyarázza el világosan.

⁶⁵ Nagyméltóságod, az illetményem túl csekély, hogy az egyenruhapénz levonása után megmaradó kevés pénz a az éhségem lecsendesítse, és nagyjából egy fillérem sem marad szórakozásra.

⁶⁶ Legyen nyugodt, várjon, amíg százados lesz, akkor már jobban fog menni, vagy vegyen el egy gazdag lányt. Egy ilyen jóképű tiszt nem kap kosarat.

⁶⁷ Czetz János (1822–1904) honvéd tábornok. 1842–1846 között a cs. kir. 62. gyalogezrednél szolgál hadnagyként. 1848 nyarától előbb a Hadügyminisztériumban, majd az OHB-nál szolgál, októbertől már vezérkari századosként. 1848. novemberből őrnagy és az erdélyi hadsereg vezérkari főnöke, majd ideiglenes parancsnoka, december 30-tól alezredes, 1849. február 12-től ezredes, május 8-tól vezérőrnagy, Bem távollétében az erdélyi hadsereg főparancsnoka. Emigrál, Argentínában telepedik le, megalapítja a Buenos Aires-i katonai akadémia térképészeti intézetét. *Bona: Tábornokok. 148–149. o.*

⁶⁸ Az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható műben semmilyen utalás nincs Sztankó állítólagos társszerzőségére. Lásd Czetz János: Magyar hadnyelvtan a császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára. Pest, 1844. OSZK 227.219.

⁶⁹ Kiskunfélegyházi.

⁷⁰ A mű jelenleg nem található a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, de az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában sem.

⁷¹ Ramp, Adolph, a cs. kir. 62. gyalogezred hadnagya.

rövidebbet húzott, és jobb keze csuklóján oly vágást kapott, hogy egy évig tartott tökéletes gyógyulása, és többé sohasem bírt elegendő erővel jobb kezében.

Nem vagyok barátja a csekélységek alapuló párbajnak, mindazonáltal helyes társadalmi intézménynek tartom, mert előfordulnak oly kényes természetű sérelmek, melyeket a jogtalanul megbántott fél sem szeretne bírói eljárás útján a nagy harangra kötni, és visszatörles nélkül sem hagyhatja, hogy a közbecsülésben kárt ne valljon. Igaz megesik gyakran, hogy a megbántott fél rövidebbet húz a párbajban, de vigasztalására azután a közvélemény annál nagyobb indignációval⁷² fordul a sértő ellen.

1847/48 telén ismét Czetz társammal együtt magyarítottuk az „Oktató szabályzatot,” mely Bécsben Linger könyvnyomdájában kiadott.⁷³

1848. év: magyar forradalmi korszakom

Panegyricumot⁷⁴ írok a múltakra. Teszem ezt tiszta lelki meggyőződéssel és állíthatom, hogy nincs egy is a régiek közül, ki nem úgy gondolkodnék, amint én érzem és vallom.

A katonatiszti élet negyvennyolc előtt paradicsomi élet volt. Nem azért, mert a szolgálatban valamivel kevesebbet vétetett igénybe, mint most; hiszen fegyvergyakorlatok, írásbeli feladványok, legénységi iskolák akkor is megvoltak már. De paradicsomi élet volt társadalmi állása és a tisztelet nemes, lovagias, testvéri szelleménél fogva. A fizetés csekély ugyan; de latin mondat szerint: „ignoti nulla cupido,”⁷⁵ a szerényebb sorsú nem is vágyott reggelkezés vagy jó ebéd után; éhezett és amellett boldog volt, karcsú, de egészséges. A gazdagok finom módon segítettek bajtársaikat, valóságos testvéri szeretet uralkodott. Esetek előfordultak, hogy egy vagy másik kincstári pénzt elkötvén, gazdagabb társai kártyajátzmára meghívták, és szándékosan vesztettek, míg a hiányt meg nem nyerte. Az arany kardrojt keresett volt; a mágnások sokat áldoztak érte, hogy megnyerhessék; és viszonylag ezeknek fényugara a polgári származású tisztre is esett. A magasabb körök örömmel látták a katonát családjaikban, és büszkék voltak reá. Azért nem is volt példa reá, hogy egy katonatiszt elhagyta volna önként állását jóvedelmezőbb polgári állás miatt; mint ezt napjainkban gyakran látjuk. Akkor a katona nobile officium⁷⁶ volt, most kenyérkereseti mód.

Téves vélemény az, mintha a császári seregben, valakit nemzetsége⁷⁷ miatt visszaszorítottak volna a tisztség elnyerésétől. Kevesebb volt azon egyszerű oknál fogva, hogy nem szeretett a magyar úri ifjúság a seregbe lépni, és nagy része nem tudott németül.

Az előléptetési szabály igazságosabb volt a jelenél. Az egy fekete pont, az ezredtulajdonosok korlátlan hatalma hadnagyí kinevezésekre nézve, egyensúlyoztatott azután az ancienitas⁷⁸ szigorú megtartásával, és oly elemeket hozott a tisztikarba, melyek díszére váltak. Nem történhetett akkor, hogy Clausewitz⁷⁹ bemagolt mnemotechnikusok⁸⁰ nagy tisztségre emelkednek és becsök addig tart, míg egyszer lóra kell ülni és vezényelni, s akkor császár és ország kárára kiválik teljes tehetetlenségük. Nem történhetett nagyobb catastropha⁸¹ a nemzetek életében, mint az általános védkötelesség behozatala. Az iparúzó polgár foglalkozásától elvonatik, földművelésre született ifjú, há-

⁷² Felháborodással, haraggal.

⁷³ 1848-ban Bécsben megjelent ugyan egy „Oktató szabályzat a' cs. kir. sor-nyalognad számára” című munka, de kiadója „Strausz özvegye és Sommer”, és a könyvben nincs utalás a fordítók személyére. *Pászti: Hadi tzikkelyek. Lásd e számban, 1049. és 1069. o.*

⁷⁴ Dicsimnusz.

⁷⁵ Ismeretlenül semmit se óhajtunk.

⁷⁶ Nemes kötelesség.

⁷⁷ Nemzetisége.

⁷⁸ Rangidősség.

⁷⁹ Clausewitz, Carl von (1780–1831), korának egyik legnagyobb katonai teoretikusa.

⁸⁰ Emlékeztetművészek.

⁸¹ Katasztrófa.

romévi szolgálat után, nem tér többé vissza ekéjéhez, hanem lesz hordár, fiakker⁸² vagy vasúti munkás, hol kicsapongó korhely életet folytat, az emberi nem testi alkat és erkölcsben degenerál,⁸³ az adó évről-évre nyomasztóbb, a háborúk pedig nem hogy megszűntek volna, hanem csak nagyobb tömegekben esik az öldöklés, az öldöklő fegyverek tökéle[ete]sednek, de amit egyik nemzet ma feltalált, holnap a másiktól túlszárnyaltatik.

Valóban az volna a legboldogabb ország, hol a munkafelosztás kinek-kinek tetszése szerint legáltalánosabb; akinek kedve könyvekhez, legyen tudós, kinek kedve katonasághoz, legyen katoná; de azután ha szolgálatképtelen, illően láttassék el.

Bátran állíthatni, hogy Nagy Lajos király uralkodása óta Magyarországnak legboldogabb korszaka a Széchenyi vezérlete alatt múlt időszak.

Ezen nagy korszak által felköltött lelkesedés nem maradhatott visszahatás nélkül a seregre is; a magyar születésű tisztek rajongtak hazájok jövőjéért; magyar ezredекbe beosztott németek a magyar nyelvtant forgatták kezeikben; a testvéri szeretet nem lazult ezáltal a testületben, mert senki sem sejtette a jövőt.

1846-ban tárgyalatott a pesti megyeháznál a váltóhamisító Kohn pere. Tudtommal ezen eset először zavarta meg a harmóniát a pesti tisztikarban. A megye nem akart engedelmessé válni az Udvari Kancelláriától vett utasításnak. Nyáry Pál,⁸⁴ akkor alispány, személyének már ki is volt jelölve egy szoba, fogságul az Újépületben (József laktanya).⁸⁵ Lehetett tartani felkeléstől, és ennek következtében Paccassy⁸⁶ tábornok maga körül gyűjtve a tisztikart a laktanya udvarában, következőleg nyilatkozott: „Meine Herren! Diese ungarischen Mufti's treiben es in der Renitenz zu weit. Es kann der Fall eines Volksaufstandes eintreten. Darum fordere ich Sie auf, wenn jemand unter Ihnen mehr dem Lande als der Fahne zugethan ist, bei Zeiten seine Quittirung einzureichen.”⁸⁷ Nem jutott senkinek sem eszébe lemondani; és ha 1848-ban oly határozottan szólnak hozzánk, az ezer császári tiszttel közül, kik a forradalmi sereget vezették, alig egy pár lépett volna át a mozgalom táborába.

A francia februári forradalom extasza⁸⁸ hozott mindnyájunkat. Vártunk minden percben mozgósítást, háborút, kitüntetést és előléptetést.

Képzeltetni mily lidérc nyomta a magyar érzelmű tisztek keblét, midőn március 15-én Pesten és a vidéken tüntetések keletkeztek. Még nem gyanítottam hova vezetend az; de máris genirozott⁸⁹ voltam társaim körében, és félnem kellett a felkelt polgárság ellen kardomat használni. Azonban midőn Ófelsége az országgyűlés kívánatait szentesítette, az elcsüggedést végtelen öröm és szép remény váltották fel. A horvát születésű tisztek kivételével mind örültünk az engedményeknek; de mindamelllett távol tartottuk magunkat a mozgalomtól. Én csak egyet ismertem – Gál Sándor⁹⁰ igen csekély tehetségű – hadnagyot, aki már kezdettől fogva a nemzetország bizottságába bejárt, mely a Serviták kolostorában Földváry Lajos⁹¹ és Posta⁹² quittirozott⁹³ tisztek szövívése alatt etabliozta magát.⁹⁴

⁸² Bérkocsis.

⁸³ Elkorcsosul.

⁸⁴ Nyáry Pál (1806–1871), Pest megye alispánja, 1848–1849-ben képviselő, az Országos Honvédelmi Bizottmány helyettes elnöke, várfogságot szenved.

⁸⁵ Az Újépület nem azonos a József laktanyával, előbbi a mai Szabadság tér helyén, utóbbi a várban volt.

⁸⁶ Paccassy, Johann báró (1793–1848), 1841–1845 között vezérőrnagyként Pesten dandárparancsnok. Sztankó valószínűleg vagy az esemény évszámára, vagy az akkori parancsnokra emlékszik rosszul.

⁸⁷ Uraim! Ezek a magyar muftik túl messzire mentek a renitenskedésben. Az eset miatt népfelkelés is következhet. Ezért felhívom Önöket, ha van valaki Önök között, aki a hazájához a zászlónál jobban vonzódik, időben kérelmezze kilépését.

⁸⁸ Eksztázisba, önkívületbe.

⁸⁹ Zsenírozott, feszélyezett.

⁹⁰ Gál Sándor (1817–1866), cs. kir. határőr hadnagy, később honvéd ezredes.

⁹¹ Földváry Lajos (1811–1881) volt cs. kir. főhadnagy, később honvéd ezredes.

⁹² Posta Ferenc (1817–1883) volt nemesi testőr, később honvéd alezredes.

Midőn az első magyar minisztérium április 11-kor Pestre érkezett,⁹⁵ az ömlő eső dacára sok ezrenyi nép várt a Duna-parton. Én is ott voltam polgári ruhában, de sértette szemeimet látni Gál Sándort katonatiszti egyenruhában, kivont karddal a nemzetőrség sorai [?] élén.

Május hó első hetében felkeresett gróf Széchenyi egyik titkára, és felkért a nagy hazafi nevében, lennék szíves 10 gyalogzászlóaljnak felszerelés, ruházat és egyévi eltartás tervét elkészíteni.⁹⁶ Nem találtam semmi okot az ajánlat ellen; ellenkezőleg, örültem ez által a miniszterekkel ösmeretségbe jönni. Azt tehát pontosan és hirtelen elkészítvén, bemondás szerint Duschek⁹⁷ titkár úrhoz vittem el. Midőn az áttekintette, megköszönte nekem és észrevételképp monda: „Főhadnagy úr, amint látom jobb fizetésről is gondoskodott a lö[h]nungot⁹⁸ 5 krajcárról emelve 8-ra, de az alig kitelhetik. Kossuth⁹⁹ ugyan állítja (egy füzetkére mutatva), hogy Magyarország képes lesz évenként 25 milliót jövedelmezni, de én jobban tudom, hogy nem rúghat feljebb 13 millióal.” – Mily roppant különbség a budgetben 25 év alatt, összehasonlítva a mostani 250 millióal.

Néhány nap múlva báró Maszburg¹⁰⁰ főhadnagy és ezredsegéd magához hivatott és azt mondja: „Bruder, hier ist die Verordnung vom General Commando, deine Anstellung als Adjutant bei dem Premier Minister Batthyány¹⁰¹ in der Nationalgarde; dir winkt eine glänzende Carrière, wenn die Dinge nicht umklappen; besser du riskirst es nicht.”¹⁰² Mire én: „Warum nicht, der Kaiser hat es sanctionirt, es steht ja alles fest.”¹⁰³ Ő ismét: „Was steht fest, nicht einmal den Batthyány sein Kopf steht fest.”¹⁰⁴ Beteljesedett baljósata, de ő sem sejtette akkor egy pár napra bekövetkezett végzetes halálát Galloviits hadnaggal¹⁰⁵ együtt, midőn a Károly-laktanyában az újonnan toborzott honvédek összecsaptak a Ceccopieri-ezred¹⁰⁶ legénységével.¹⁰⁷

Az állomást Batthyány gróf mellett elfogadván, sorsom kockája el volt vetve. Nem lehet most sem megbánnom; mert az ügyek akkor még a leglojálisabb úton haladtak. (Fata nolentem trahunt, volentem ducunt.¹⁰⁸) Mészáros¹⁰⁹ hadügyminiszter még nem érkezvén meg Olaszországból, a ka-

⁹³ Kilépett.

⁹⁴ Rendezkedett be.

⁹⁵ Az első felelős magyar kormány Pozsonyban lévő tagjai nem április 11-én, hanem 14-én érkeztek Pestre.

⁹⁶ Batthyány miniszterelnök távollétében helyettese, Deák Ferenc igazságügy-miniszter utasította Ottinger vezérőrmagyot, az Országos Nemzetőrségi Haditanács ideiglenes elnökét, hogy dolgoztasson ki egy tervezetet 1200 főnyi önkéntes mozgó nemzetőrség felállítására. Ottinger valószínűleg Széchenyi közmunka- és közlekedésügyi miniszterhez fordult segítségért, így titkára útján Széchenyi kérte fel Sztankót a tervezet elkészítésére. *Hermann Róbert*: 1848–1849 A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. 52. o. és *Urbán*: Sztankó. 529–530. o.

⁹⁷ Duschek Ferenc (1797–1872), ekkor pénzügyminisztériumi osztályigazgató, államtitkári ranggal, a Szemere-kormányban pénzügyminiszter.

⁹⁸ Zsoldot.

⁹⁹ Kossuth Lajos (1802–1894), ekkor a Batthyány-kormány pénzügyminisztere.

¹⁰⁰ Helyesen Maasburg, Joseph, báró (1811–1848. június 11.), a cs. kir. 62. gyalogezred főhadnagya és ezred segédtsitzje. Nem azonos a korábban említett Maasburg századossal.

¹⁰¹ Batthyány Lajos gróf (1806–1849), az első felelős magyar kormány elnöke.

¹⁰² Bajtárs, itt a parancs a főhadparancsnokságtól, hogy az új állásod segédtsitz Batthyány miniszterelnök mellett a nemzetőrségnél, ez fényes karrierrel kecsegtet számodra, ha a dolgok nem változnak; legjobban ha nem kockáztatasz.

¹⁰³ Miért nem? – a császár nevez ki, minden teljesen biztos.

¹⁰⁴ Mi biztos? – még Batthyány feje sem biztos.

¹⁰⁵ Galloviich Sándor (1822–1848. június 14.), a cs. kir. 62. gyalogezred hadnagya.

¹⁰⁶ A cs. kir. 23. gyalogezred.

¹⁰⁷ Az 1848. június 11-i összecsapásnak a két 62. gyalogezredbeli tiszt mellett, még több halálos és sebesült áldozata volt. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. (Szerk. *Hermann Róbert*.) Budapest, 1996. (a továbbiakban: *A szabadságharc története*) 96–97. o.

¹⁰⁸ Vezetik a végzetek az akarót, a nem akarót vonszolják. (Seneca)

¹⁰⁹ Mészáros Lázár (1796–1858), cs. kir. ezredes, 1848. május 26-tól vezérőrmagy, a Batthyány-kormány hadügyminisztere. 1848. szeptemberben ideiglenesen a délvidéki hadsereg főparancsnoka, 1848. december kö-

tona személyzet állott: Baldacci¹¹⁰ ezredes, Kis Károly¹¹¹ százados, Korponai¹¹² főhadnagy, én és Csermelyi¹¹³ hadnagy.

1848. Pünkösd napján¹¹⁴ kiűtött a szerb lázadás Kikindán.¹¹⁵ Nem mint szemtanú, hanem azok elbeszélése után, érdekesnek találok feljegyezni egy jóslatot: Kikindán akkor egy huszárszázad álmószott. A parancsnok, Kacskovics¹¹⁶ nagy hazafi, mint debreceni születésű, valamint neje is; Galvagni¹¹⁷ főhadnagy triezsti születésű, utolsó vércseppig fekete-sárga. Lendvay¹¹⁸ főhadnagy és Holossy¹¹⁹ hadnagy fiatal úrfiak, keveset törődtek a politikával. A lázadás napján délelőtt a gyógyszerésznél reggeliztek ezen tiszték, akinek neje néha delejes álomba esett. A háziúr betoppan: „Uraim furcsákat beszél ismét nóm, jöjjenek csak hallgatni, de halkan menjünk.” S ezennel lábujjhegyen lopóznak az asszony szobájához, melynek ajtaját férje szándékosan nyitva hagyta. De a kanapén fekvő asszony megszólal álmában: „Hát mit leskelődnek? Azt akarják tudni mi lesz ebből? Hát csak tessék, jöjjenek be, nem sok örvendetes. Lássá Kacskovics, ön nagy hazafi, de nem jut ki szereplés számára. Ön Galvagyni schwarzgelb,¹²⁰ de a magyarokért fogja állását és vérért feláldozni. Lendvay és Holossy Önnek [sic!] finom gavallérok és Mitlauferek¹²¹ lesznek a nagy küzdelemben; mert ebből világháború lesz; Magyarország elkezdí és a bolondok hónapjában lesz szerencséje (az 1849. április havi csaták). Tíz év múlva folytatná (1859: Olaszthonban), ismét tíz év múlva még nagyobb (1870: porosz–francia), és újra tíz év múlva a világháború; és azután megfordulnak az emberek az Istenséghez.”

Beteljesült; még aznap délután kitört a lázadás; a rációk öldesni kezdték a husárokat; kik a városon kívül gyülekeztek, de a városban maradt Kacskovicsné és Galvagni a gyógyszerésznél; azokat a nép dühe elől pincéjében 24 óráig elrejtve tartotta. Ezentúl Kacskovics gyanús lett neje; Galvagni meghitt barátja a hölgynek, és a magyarokért hősiiesen harcolt. Lendvay, Hollóssy megtették kötelességüket.

A szerb lázadás és horvátországi mozgalmak napról-napra nagyobb hullámokat vertek. Eltűntek az aranjuői napok a katonaságnál is.¹²² Horvátországból két kiküldött tiszt tartózkodott Pesten, az őrségi tiszték nézeteit kikémleni; keletkezett a „gutkaiserlich”¹²³ párt; a Magyarország vívmányával rokonszenvet mutatók hidegséggel fogadták, és a vendéglőkben sokszor éljeneztetett Jellačić¹²⁴ bán.

A „Martius” és „Opposition” kis napilapok a legdurvább módon megtámadtak mindent, ami eddig tekintélyben állott. Szemtelen vakmerőségek annyira ment, hogy még az uralkodóház tagjait

zepétől 1849. január közepéig a felső-tiszai hadtest parancsnoka. 1849. áprilisában altábornagy, július 1-jétől a honvédsereg fővezére, július 30-tól vezérkari főnöke. Emigrál. *Bona: Tábornokok.* 178–179. o.

¹¹⁰ Baldacci Manó (Emánuel) báró (1807–1852), ezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács vezetője, októberben honvéd tábornok és az erdélyi csapatok főparancsnoka november végéig. *Bona: Tábornokok.* 144–145. o.

¹¹¹ Kiss Károly (1793–1866), nyugalmazott cs. kir. százados, később honvéd ezredes.

¹¹² Korponay János (1819–1881), cs. kir. főhadnagy, később honvéd ezredes.

¹¹³ Csermelyi (1848. júniusig Offenbach) Lajos (1816–1876), kilépett cs. kir. hadnagy, később honvéd őrnagy.

¹¹⁴ Valójában húsvéthétfőn, április 24-én.

¹¹⁵ Nagyikinda (Torontál vármegye).

¹¹⁶ Kacskovich János (Iván) (1810–1880), cs. kir. huszárkapitány, később honvéd alezredes.

¹¹⁷ Galvagni, Cesare (1819–1889), cs. kir. főhadnagy, később honvéd alezredes.

¹¹⁸ Lendvay Rudolf (Rezső) (1821–1892) cs. kir. főhadnagy, később honvéd őrnagy.

¹¹⁹ Hollóssy József (1825–1892) cs. kir. hadnagy, később honvéd huszárkapitány.

¹²⁰ Fekete-sárga, császárhű.

¹²¹ Társutasok.

¹²² Utalás Friedrich Schiller Don Carlos című drámájának szállóigéjére: „Az aranjuői szép napoknak vége”. Aranjuéz a spanyol királyok kedvelt nyaralóhelye volt Madrid közelében.

¹²³ Császárhű.

¹²⁴ Jellačić, Josip báró (1801–1859), cs. kir. altábornagy, horvát bán, zágrábi főhadparancsnok.

is állatsereglettel összehasonlítták, és midőn a csöcselék nép báró Lederer¹²⁵ magyarország[i] katonái főparancsnok szállása előtt macskazenézt – hol egy szakasz gránátos által szétugrasztatott – , és a tábornok másnap utasítás kikére [sic!] végett Bécsbe elutazott, ezen tényt az „Opposition” ily módon közlette: „Wir haben noch mehr so goldbetresstes Gesindel wegzujagen.”¹²⁶ Ezen lapszámot a pozsonyi parancsnok gróf Lamberg¹²⁷ tábornok Batthyáynak átküldte – a sértő mondatot krétával alávonva – azon nyilatkozattal, hogy magyar indigéna¹²⁸ létére ő is örül a haza jobb fordultán, de lenne szíves féket vetni a ponyvairodalom szerkesztőinek, mert az felette rossz vért csinál a katonatiszteknel. A miniszterelnök könnyes szemekkel ideadta nekem a levelet: „feleljen erre valami szépet, még ma aláírom; barátom rosszul indultunk, tartok tőle rossz lesz ennek a vége.”

Foglalkozásom többnyire a nemzetőrségi parancsnokságra kérelmezők okmányait vizsgálni és előterjesztést tenni, és a municipiumokkal¹²⁹ nemzetőr tervezés és felfegyverzés ügyében levelezni.

Ámbár a katonaságba felavatásom napjától kezdve soha egy fillér adóságom nem volt, sőt egy kis tőkét is szereztem magamnak irodalom és takarékossgal, valamint pénzben szorult bajtársaimon is sokszor segítettem; de mégis rendkívül meglepetve voltam örömmel, midőn Baldacci ezredes nekem tudtul adá, hogy a belépés napjától havi 40 forint miniszteriális pótdíjban részesítendem, a gagén¹³⁰ felül. Ez ugyan még nem sok; de aki takarékossgából egész télen át alig egy párszor fűtettem, most jövedelmemet csaknem kétannyira nevelve, mindenesetre anyagi tekintetben nyertem.

Július 1-én a miniszterelnök cabinetjébe¹³¹ beszóltott, mondván: „A rácz felkelés minden nap nagyobb mérvet ölt; szükséges a nemzetőrséget felfegyverezni. Pázmándytól¹³² – aki Frankfurtból jött – hallom, hogy ott lehetne egy pár ezer szuronyos puskát kapni. Ahhoz oly ember kell, akihez tökéletes bizodalom lehet; ha Ön elvállalja, nagyon örülnék rajta.” Megjegyeztem, hogy nem fér meg jellememmel a csempészet; de ő azt válaszola: „Az nem is szükséges; Ön csak az átvételre kiküldetik; kap útlevelet külföldre, az elszállítást Bécsből pedig a Wodjaner ház eszközletti.” Ily módon már másnap útba voltam külföldre, ellátva egy megbízási okmánnyal 10 000 fegyver bevásárlására a magyar nemzetőrség részére.

Július 4-én Bécsben a Magyar Kancellária épületében jelentkeztem, és vett utasítás szerint Moritz Wodjanerrel¹³³ is értekeztem.

Ugyanaznap tanúja voltam az ünnepélynek, midőn a frankfurti parlament küldöttsége ünnepélyesen áthozta a „Reichsverweser”-nek¹³⁴ választási jegyzőkönyvet János főhercegnek.¹³⁵

Frankfurtba érvén Szalay¹³⁶ – ott időző magyar követnél – jelentkeztem. Vasárnap volt, de még aznap vezetett egy díszáru kereskedőhöz, aki késznek mutatkozott 10 000 lőfegyver megszerzésére bizományilag, de készletben nem volt egy darabja sem. Láttam tehát jobbnak a forráshoz menni, és Lüttichbe¹³⁷ indultam; ahol több fegyvergyárakban összesen 6000 darabot készen találva, azokat

¹²⁵ Lederer, Ignaz báró, cs. kir. lovassági tábornok, budai főhadparancsnok. 1848. május 10-én a budai háza előtt tüntetőket a cs. kir. katonaság kíméletlenül szétkergette. Az esetnek 22 sebesültje volt, egy tüntető kéőbb belehalt sérüléseibe. A szabadságharc története. 73–74. o.

¹²⁶ Még több ilyen aranyaszományos söpredéket kell elűznünk.

¹²⁷ Lamberg, Franz Philipp báró (1791–1848), cs. kir. altábornagy, pozsonyi hadosztályparancsnok, később Magyarország katonai főparancsnoka. Szeptember 28-án a pesti hajóhídon meglincselték.

¹²⁸ Külön törvénnyel honosított idegen.

¹²⁹ Törvényhatóságokkal.

¹³⁰ Fizetésen.

¹³¹ Itt: szobájába.

¹³² Pázmány Dénes ifj. (1816–1856), liberális politikus, 1848-ban a frankfurti össznémet nemzetgyűléshez küldött követ, később a magyar országgyűlés képviselőházának elnöke.

¹³³ Wodianer Móric (1810–1885) bécsi bankár és nagykereskedő.

¹³⁴ Birodalmi kormányzó.

¹³⁵ János főherceg (1782–1859), tábornagy, a napóleoni háborúk hadvezére, 1848-ban ideiglenes német államfő.

¹³⁶ Szalay László (1813–1864), a magyar kormány képviselője Frankfurtban.

¹³⁷ Liège (Belgium).

leköttem, míg a pénztalvány meg nem érkezett, és erről jelentést téve a miniszterelnöknek, bejelenttem, hogy hetenkint kétezer darabot, igen jót és jutányos áron lehet szerezni.

Ily módon összesen 26 000 darab szuronyos puska, és mindenikhez ezer darab gyutacs, általam küldetett Magyarországra.¹³⁸ E közt 2400, melyet Londonban vásároltam. Egyre-másra darabonként 11 forintba került. A lüttichi jobb és olcsóbb volt, mint az angol. A pénzt Wodjaner ház Bécsben utalványozta Trumper et Mertens bankárháznak Bruxelles-be,¹³⁹ ahol azt személyesen felvettem, és azután Jongen, lüttichi szállító által Bécsig szállíttattam; ottan Moritz Wodjaner eszközelte a további elszállíttatást Pestre.

Magamnak ezen alkalommal a miniszterelnök által 6 forint napidíj volt utalványozva; és miután még századosi gage¹⁴⁰ és havi 40 forint miniszteriális pótdíjban részesültem; és ellenében hozzá voltam szokva gyermekségem óta a takarékosághoz; tehát midőn október 3-án a fegyverbehozatal Magyarországra eltiltatott, és annak következtében visszatértem Pestre, egy kis megtakarított pénzösszeget is volt. Megjegyzem még, hogy az utolsó szállítmány, mintegy 2300¹⁴¹ Bécsben október 6-án a felkelő nép által, a Zeughausból,¹⁴² hova Moritz Wodjaner a fegyverbeviteli tilalom következtében letéteményezte volt, kiraboltattott.

Kezdetben a gyárosok ajándékokkal megkínálták, és miután elfogadni vonakodtam, elbámultak rajta, ilyest mondván: „Önnek még nagyon kevés tapasztalata van a világban; lássa itten időznek szardíniai és muszka tiszték, azok tőlünk öt százalékot kapnak; hát Ön, aki még ahhoz forradalmi téren áll; és tisztí állása kockáztatik, miért veti meg biztosítani magát?”. (Most látom be, sok igaz rejlett abban.) Nem boldogulván így, azután luxus puska és pisztolyokat nekem ajándékoztak; azokat már elfogadtam, de fájdalom nem vehettem hasznát; mert az október 3-i fegyverbeviteli tilalom miatt, be nem hozhattam magammal; azután pedig jobbnak tartottam, ott Lüttichben Jongen által eladatni; s ezen módon 600 forintot nyertem; ámbár kétannyit is megért volna.

Lüttichben tartózkodásom alatt olykor-olykor elmentem a tisztí kaszinóba, de nagyon meg voltam akadva, mert Belgiumban azt hitték, hogy a magyar még most is, mint Árpád idejében, életének nagyobb részét lovon tölti, és hol egyik, hol másik lovas tiszt megszólított: „Van a századjánál egy makrancos lova, mely senkit sem tűr a hátán, próbálnám meg.” Resteltem a magyar renométt kockáztatni; azért mindég kitérőleg válaszoltam.

Szívszorogtatva olvastam a francia lapokban, mily végzetes célra indultak hazám ügyei. Október második hetében visszatérvén, a véletlen magával hozta, hogy éppen azon vagonban Blum Robert,¹⁴³ Fröbel¹⁴⁴ és társai, a frankfurti parlament küldöttjei utaztak Bécs felé. Bécsből pedig – mely már akkor Windisch-Grätz¹⁴⁵ seregével körül volt zárva – csak úgy szabadulhattam haza, hogy egy fiakker drága pénzért mellékutakon elvitt Morva folyamig; ott pedig levetkeztem, bőrendem és ruháimat fejre téve, átgázoltam a folyót, még néhány lépést úsznom is kellett; a túlsó parton pedig egész Malackáig¹⁴⁶ gyalogoltam, ahol kocsit fogadtam, és azután gőzhajón Pestre utaztam.

Pestre érve fájdalommal kellett látnom a helyzetet. Jóakaróm, gróf Batthyány Lajos leköszönt, helyette a Honvédelmi Bizottmány tartotta tanácskozásait a redoute¹⁴⁷ épületében. Nem születtem

¹³⁸ Sztankó 1868-ban megjelent emlékiratában pontosabban fogalmaz: „A benyújtott számlának kezeim közt levő másolata szerint összesen 20 szállítmányban július 20-tól október 5-ig 24 355 puska és 3 812 000 gyutacs küldetett”. Lásd *Sztankó: Adatok*. 7. o.

¹³⁹ Brüsszelbe.

¹⁴⁰ Fizetés, illetmény.

¹⁴¹ Sztankó 1868-as visszaemlékezésében csak 1600 db szerepel, *Sztankó: Adatok*. 7. o., hadbírószági valamelyében pedig 2600 db, HL Aradi hadbírószág 113/16., 2/382/b.

¹⁴² Fegyvertárból.

¹⁴³ Blum, Robert (1807–1848), újságíró, könyvkereskedő, a frankfurti német nemzetgyűlés tagja. A bécsi forradalomban való részvétele miatt Windisch-Grätz 1848. november 9-én kivégezteti.

¹⁴⁴ Fröbel, Julius (1805–1893), publicista, könyvkiadó, 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja. 1849-ben Amerikába emigrált.

¹⁴⁵ Windisch-Grätz, Alfred zu (1787–1862), cs. kir. tábornagy, a Bécsset körülzáró csapatok parancsnoka.

¹⁴⁶ Pozsony megyei helység.

¹⁴⁷ Vigadó.

forradalmárnak; belesodorva lévén híven teljesíttem mind a reám bízottakat zaj és szájhösködés nélkül, harcoltam bátorsággal, de nem tolokodtam jutalomért, miáltal sok kevésbé érdemes emelkedett felettem; csekély vigasztalásomul szolgál, hogy 1867-ben Pulszky iskolatársam így szólt hozzám: „Ugyan mondd meg hogyan van az? Külföldön sokszor beszélgettünk erről Kossuthal; mindenki magasra felvitte, és Te, a legérdemesebb csak őrnagy maradtál; pedig Te is voltál a seregnél.” Feleltem: „Könnyen érthető, mert schwarzgelbnek tartottak, azért, hogy nem szájhösködtem.”

A Honvédelmi Bizottmány rendeletével Parendorfra¹⁴⁸ indultam a magyar hadsereghez, mely akkor Móga¹⁴⁹ tábornok vezérlete alatt állt. A gőzhajón gróf Le Ferrier fiatal dzsidás tiszt, anyjával, egy francia kivándorolt gögös úrnővel szinte¹⁵⁰ fedélzeten volt. Hamar megismerkedtünk és ő kedélyes könnyedséggel elbeszélte: „Mi nagyon szerencsétlen család vagyunk; a jakobinusok rémuralma alatt családunk majdnem egy szálíg guillotiniztatott;¹⁵¹ aki megmaradt külföldre menekült; a restaurációval visszakerültünk, de már 1830-ban újra kellett menedéket keresni Ausztriában. Azóta beléptem a császári seregbe; most februárban utasítást vettem Frohsdorfból [?] Párizsba menetre; harcoltam a proletárokkal egyetemben a torlaszok mögött; kaptam bajonettszúrást lábamon; de a győzelem nem Henrik királyunkat, hanem a köztársaságot installálta trónra. Visszatértem ezredemhez, ezt meg a rácok ellen kirendelik; azalatt a bécsi csöcselék Latour¹⁵² nagybátyámat massacrirózta;¹⁵³ anyám lejött értem; nem tudom hova visz; de mindenekfelett neki engedelmeskedni tartozom.”

Pozsonyban a zöldfánál szálltak; éppen azon téren volt két zászlóalj kaszás felállítva. Ezen látványra a grófné görcsökhöz esett; roppant áron azonnal fiakkert fogadott, aki őket tovább vigye.

Bizony rendetlen egy tábor volt ez a Parendorf. Meglátszott rajta lépten-nyomon a lehangoltság szelleme. A császári seregbeli katonatisztek borzadva gondoltak ezen Rubiconra, melyet átlépve régi zászlójukat és társaikat elhagyák. A borsodi nemzetőrséggel Fischamend, azután a 2. székely határőr zászlóaljjal¹⁵⁴ részt vettem a Schwechat alatti csatában.¹⁵⁵ Délelőtt hol ágyútűzben álltunk, hol gyalogság tüzelt reánk; de semmi veszteségünk. Három óra délután volt, mikor gránátokkal kezdtek sikeresebben tractálni,¹⁵⁶ de már akkor az általános visszavonulás elrendeltetett; a nemzetőség pedig löfegyvereit, kaszáit elhánva vad futásnak indult. Sajnálkozva tekintettem az út mellett eldobolva¹⁵⁷ heverő sok szép belga puskára, melyek a hajdúvárosi nemzetőségnek ki levének osztva.

Másnap Csányi¹⁵⁸ – a magyar sereg fő kormánybiztosával – beszédbe ereszkedvén felhozott, hogy máris a sereg gyutacsban szenved.¹⁵⁹ Azon másképp nem lehetett segíteni, mint egy gyutacsgyár felállítása által; de ám nem volt ahhoz értő ember; tehát gép és dolgos¹⁶⁰ be kellett csempészni. Ez ugyan nem kedvemre való megbízás volt, jobban szerettem volna a seregnél maradni. De némileg becsületbeli dolognak tekintettem, ha már annyi költséggel 26 000 fegyver vásároltatott, és a velők beküldött gyutacs oly hamar elforgácsoltatott, egy gyutacsgyár felállításába (aggodalmaim dacára is) eljárni.

¹⁴⁸ Pándorfalu, Moson vármegye.

¹⁴⁹ Móga János (1785–1861), cs. kir. altábornagy, 1848. szeptember–októberben a magyar főszereg parancsnoka.

¹⁵⁰ Szintén.

¹⁵¹ Guillotin által lefejeztetett.

¹⁵² Latour, Theodor gróf (1780–1848), cs. kir. tábornagy, hadügyminiszter, az október 6-i bécsi forradalom idején felkoncolták.

¹⁵³ Felkoncolta.

¹⁵⁴ A 15. (2. székely) határőr gyalogezred I. zászlóalja.

¹⁵⁵ 1848. október 30-án.

¹⁵⁶ Itt: bántalmazni.

¹⁵⁷ Eldobva.

¹⁵⁸ Csányi László (1790–1849), a magyar főszereg kormánybiztosa, később a Szemere-kormány közlekedési minisztere. 1849. október 10-én Haynau kivégeztette.

¹⁵⁹ Azaz gyutacshiányban szenved.

¹⁶⁰ Dolgozót, szakmunkást.

Utasítás szerint Galicsországon¹⁶¹ keresztül, Krakkón át vettem utamat, a határszélen borkereskedőnek adván ki magamat. Velem volt egy szerb ifjú jogász, Dobrovojevits néven. Csudálkozom mily könnyen kibocsátottak az ausztriai határvám tisztet. Krakkóban, a rendőri hivatalban nagy érdeklődéssel kérdezőskedtek az ausztriai ügyekről. Óvatosnak kellett lennem feleleteimben, s azért lelkem mélyében sajnáltam, észre vevén arcokon mennyire rokonszenveznek a magyarral, hogy nem lehetett őszintének lenni.

Lüttichbe érkezve a gépeket megnéztem, megalkudtam; 9 munkást napi 1 forint 20 krajcár fogadtam, oly módon, hogy a fizetés fele három hónapra előre fizetendő, melyet hátrahagyott családaiknak számára Lehman gyáros úr megtartotta; ezek számára útlevelet kieszközöltem, melybe, mint posztógerély munkásai beírtattak, és az alatt, míg a gépek csomagoltattak, segedelmet itt hagyva Párizsba mentem, miniszteri küldetésben.

Párizsban felkeresve ifj. Teleki László¹⁶² magyar képviselőnk, azt a kandalló előtt (november eleje körül), egy szőnyegen elterülve, földön fekve találtam, mert éppen akkor bántották hátgerincsorvadás fájdalmi. Elbeszélte, hogy Duprat-val,¹⁶³ Magyarországra kijelölt francia képviselővel jó barátság és érintkezésben van, de a külügyminiszter, Bastide¹⁶⁴ úr eddig vonakodott őt hivatalosan fogadni, azt adván elő, hogy addig, míg Magyarország egy uralkodó alatt van Ausztriával, csakis egy követ képviselheti a császár személyét. Továbbá megbízott Teleki: Kossuthnak személyesen is megmondani, hogy Franciaország részéről nem várhatunk segílyt sem Cavaignac,¹⁶⁵ sem Napóleon hercegtől,¹⁶⁶ de ha Ledru Rollin¹⁶⁷ választatnék a Köztársaság elnökének, akkor igen; mihez ugyan csekély a kilátás. A napi sajtó nincsen részünken; a „National” kivételével; melybe ő és a bécsi (Bem¹⁶⁸ és Pulszkynek menekülésre Bécsből saját útlevelet kölcsönzött) francia attaché, ki büntetésképp Párizsba idéztetett. [Sic!] Kérte nagyon Kossuthnak előhozni: küldené ki neki mielőbb Szarvadit,¹⁶⁹ mert sokkal tevékenyebb Irányinál.¹⁷⁰ Leveleket is adott, melyekben a tartalom sorai közt citromlével való írás foglaltatott, és szóval utasítást hozzákötve, hogy a titkos közlés elolvashatóságáért egy párszor meleg rézvasalóval kell jártatni a leveleken.

Aznap este herceg Czartoriczky¹⁷¹ palotájába gróf Telekivel mentvén, a herceg ki nem jött az értekezés salonba, hanem csak Dembiński¹⁷² tábornok és a herceg titkárja. Kikérdeztek minderről;

¹⁶¹ Gácsországon, Galicián.

¹⁶² Teleki László gróf (1811–1861), a Batthyány-kormány, az Országos Honvédelmi Bizottmány, majd a Szemere-kormány párizsi megbízottja. 1859-től a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagja, 1860-ban Drezdában le tartóztatják, 1861-ben a Határozati Párt vezetője, öngyilkos lesz.

¹⁶³ Duprat, Pierre-Pascal, republikánus képviselő, 1848 nyarán kiszemelt magyarországi francia diplomáciai ügynök.

¹⁶⁴ Bastide, Jules (1800–1879), republikánus politikus, 1848-ban francia külügyminiszter.

¹⁶⁵ Cavaignac, Louis-Eugène (1802–1857), francia tábornok, 1848-ban hadügyminiszter, a júniusi munkásfelkelés idején diktátor, majd kormányfő, 1848 decemberében köztársasági elnökjelölt.

¹⁶⁶ III. Napóleon (Charles-Louis-Napoléon Bonaparte) (1808–1873), I. Napóleon unokaöccse, 1848–1851 között Franciaország elnöke, 1852–1870 között francia császár.

¹⁶⁷ Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste (1807–1874), ügyvéd, radikális képviselő, köztársasági elnökjelölt, 1849 júniusában Londonba menekül, 1871-ben hazatér.

¹⁶⁸ Bem, József (1794–1850), az 1830–1831-es lengyel felkelés tábornoka, 1848–1849-ben honvéd vezérőrnagy, majd altábornagy. Az októberi bécsi forradalom utolsó szakaszában a város védelmét vezeti, majd Magyarországra menekül. Az erdélyi csapatok parancsnokává nevezik ki, a szabadságharc végén rövid ideig fővezér. *Bona*: Tábornokok. 145–147. o.

¹⁶⁹ Szarvady (Hirsch) Frigyes (1822–1882), ügyvéd, újságíró, 1848–1849-ben Teleki László titkára.

¹⁷⁰ Helyesen: Irányi József (1822–1859), ügyvéd, író, a márciusi ifjak egyike, a Tizenkét Pont egyik megfogalmazója, a Pest városi Közbátorsági Választmány tagja, 1848–1849-ben a Bihar megyei hosszúpályi kerület képviselője, 1848 októbere és 1849 májusa között Teleki munkatársa Párizsban. A szabadságharc után halálra ítélik, de kegyelmet kap. Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. (Szerk. *Pálmány Béla*.) Budapest, 2002. 394–396. o.

¹⁷¹ Czartoryski, Adam Jerzy herceg (1770–1861), az 1830-1831-es lengyel felkelés vezetője, majd a lengyel emigráció feje.

Demiński különösen a várak őrségéről; Pétervárad, Eszék, Komárom, Temesvár és Gyulafehérvár mily kezekben van?

Hazamenet Teleki tudtomra adta, hogy Demiński elfogadta a meghívást Magyarországra; de én megjegyeztem: „Az, nagy baj, mert mi nem harcolhatunk rendes katonai manőverekkel,¹⁷³ hanem locális¹⁷⁴ viszonyok ismeret[e] és a sereg és nép fellelkesítésével, mind a kettőhez pedig jobban fognak érteni a magyar születésű tisztek, majd kiválik közülök egyik-másik fővezérnek, ha még most csak századot vezényelne is. Hanem amire nagy szükségünk van, az egynehány jól képzett, magát kitüntetni vágyó tüzér és mérnök százados, aki a várak védelmezése vagy ostrománál nekünk nagy szolgálatot tehetne, mert ilyenekbe igen szegények vagyunk.” Nem tudom, mennyire követte Teleki tanácsaimat; csakhogy Demiński mégis bejött, és nem volt nagy köszönet benne.

Siettem hazafelé ugyanazon úton melyen jövet, azaz Galicián keresztül. Az utolsó porosz állomás, Misloviczon megakadtunk, mert a munkások, útleveleik nem lévén láttamozva a bruxelles-i osztrák követ által, ideiglen visszatartóztattak. Nem akartam veszélyeztetni a gépek minősége felfedezését, a munkásokat kétheti fizetéssel elláttam, míg útleveleik láttamozva megérkeznek, magam Dobrovojevitscsel tovább indultam. Krakóban ismét veszély fenyegetett; ott meg ládáimat nyitogatták, vizsgálándók nincs-e benne fegyver, de szerencsére egyik sem értett hozzá. Sőt midőn a vizsgáló hivatalnok már a második láda szerszámainak emelgetésénél kezét megsértette úgy, hogy vérzett is, bosszúsán szólott: „Gehen Sie zum Teufel mit Ihren Wollkrämpen.”¹⁷⁵ S én meg voltam mentve.

De intem utódaimat, a világért ily vállalatokba ne bocsátkozzanak, még a hazáért sem. Voltam 16-szor harcban, hullott körülöm ágyú- és puskagolyó, de annyi rettegést sohasem éreztem, mint ezen alkalommal, és reá következő 2 nap, míg magyar földre érkeztem. Krakóban fuvarosokat fogadtam Iglóig, s onnan Pestig segédem szállította, mert én vállalatomat biztosítva látván előre siettem, útközben Tirtsch Károly – egész életben leghűségesebb barátomat – meglátogatván Pelsőcz[ön]. Gömör megyében.¹⁷⁶

Érdekes anekdotát¹⁷⁷ fűzek ide a nép hadakozási szelleméről. Ugyanis kérdezvén Tirtsch Károly hadapródi testi-lelki barátomat, ki jelenleg a vashámoroknál igazgatótisztté vált: „Hát neked nincs-e kedved a hazáért fegyvert ragadni?”, ő felele: „Amint látom, neked sincs nagy bizalmad, hát minek hagyám én itten feleségem, gyermekeim és állásomat? Hanem igenis a kirendelt nemzetőrök megválasztottak kapitányoknak, de én túljártam eszöken; mert miután egypár hétig őket begyakoroltattam, az elindulás előtti napon szép szónoklatot tartottam hozzájuk, beszélvén a haza veszélyéről, a csatamezőhalál dicsőségéről, s intettem mindenkit tegye meg végrendeletét, mert én oly dicsően akarom vezérleni, hogy kevesen fognak visszajönni a családi tűzhelyre. Csendességben szétoszoltak, de alig egy óra múlva hozzám küldtek deputatiót,¹⁷⁸ azon kéréssel, hogy csak maradjak itthon hátrahagyott feleség és gyermekeik gondviselőül, mert ők már más kapitányt választottak.” Ott voltak ők a Kassa-hegyi csatában.¹⁷⁹ s első ágyúlövésre a 10 000 nemzetőr megfutott, kiabálván: „Áruló volt vezérünk, egyenesen oda állított, ahol az ágyúgolyó jár.”

Kossuth nagy meglepéssel fogadott. Az sem volt baj, hogy a munkások elmaradtak, mert időközben egy francia, Chateau nevű gépész Illírián keresztül jött az országba, és ezen szerencsés körülmény következtében már három nap múlva a gépek fel voltak állítva a József-laktanya épületében;

¹⁷² Demiński, Henryk gróf (1791–1864), az 1830–1831-es lengyel szabadságharc tábornoka, 1849-ben honvéd altábornagy.

¹⁷³ Manőverekkel, tervszerű hadmozdulatokkal.

¹⁷⁴ Lokális, helyi.

¹⁷⁵ Menjen az ördögbe a kártológépeivel!

¹⁷⁶ Ludvígh János kormánybiztos 1848. december 9-én jelentette Béláról az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak és Láhner György ezredesnek, hogy a Belgiából hozott gyutacsgépek megérkeztek. A három jelentés megtalálható a Hadtörténelmi Levéltárban: 1848–49-es gyűjtemény 52b-25/11., 12., 13.

¹⁷⁷ Anekdotát.

¹⁷⁸ Küldöttséget.

¹⁷⁹ Valószínűleg az 1848. december 11-én vívott budaméri ütközetről van szó.

a durranó por készítési helységéül pedig Wagner¹⁸⁰ gyógyszerész és Zitterbart¹⁸¹ építész által a pesti Duna-parton az úgynevezett kincstári téglavetőnél könnyű szerkezetű színek hirtelen készültek.

Midőn ezen haladást bejelentettem, Kossuth nagyon megörült és éjji 12 órára magához rendelt, kijelentvén: azért oly késő órára, mert addig el van halmozva teendőkkkel, és szeretne fontos dolgot velem közleni. Megjelentem egy fél órával előbb, és az előteremben Pulszkyval értekeztem, neki elbeszélvén utazásomat, mert ő éppen akkor Londonba magyar ügynökül volt menendő. Azután behívott Kossuth, dolgozó cabinetjébe, s a kandallóhoz maga mellé ültetvén mondá: „Látom százados úr Ön nem csak jó hazafi és becsületes, de egyszersmind ügyes ember is; azért egy nagy horderejű megbízást teszek kezeibe. Hajlandó-e a magyar kormány nevében Leuchtenberg herceghez¹⁸² utazni Szentpétervárra?” Megértettem mi lehet a küldetés célja, s azért válaszoltam: „Köszönöm a kegyes bizodalmat Elnök úr, de én azt hiszem, oly fontos ügyben egy hírneves gróftot kellene küldeni, nem pedig egy szerény századost.” Ő viszoná: „Ami azt illeti, egy részben igaza van, de lesz méltó katonai rangja és elég pénze rendelkezésére.” Mentegetőztem s nem fogadtam el, mert akkor, mint most, meg voltam győződve, hogy Magyarország csak a Habsburg-dynastia¹⁸³ alatt lehet boldog.¹⁸⁴

Gondolkodva Kossuth újólag elkezdett: „Nos tehát egy már katonai feladat. Ezek a rácok Bácskában sok csapatot mérnek seregünkre, felülnek szekerekre, megrohanják előőrseinket, s azután oly hirtelen, amint jöttek, eltűnnek. Szervezzen Ön egy ily zászlóalj, hat-hat embert számítva egy kocsiira.” Én: „Bocsánat Elnök úr, a rácok kocsin jönnek, mert nincsen lovasságuk; de nekünk vannak e célra huszárjaink. Egy zászlóalj kocsin félmérföldnyire elnyúlik, és csakis úton haladhat. S midőn az első szekér már vereskodik, hol van még a többi? Lehetnek kivételes esetek, például néhány mérföldnyi oldalt az ellenség valamely szállítmányát elfoglalni, mely magát biztonságban vélvén nincs eléggé fedezve, de ilyenkor requirált¹⁸⁵ kocsik is használhatók.” Ő: „Igaz van, derék, értelmes katona, tehát mármost csak lásson mielőbb a gyutacsgyár után.”¹⁸⁶

De már harmadnapra, december 29-én, magához ismét hivatott. „Százados úr, rakja össze gépeit sietve. Görgei¹⁸⁷ felhagyta Gyórt, igyekezzenek mielőbb Nagyváradra a fegyver- és gyutacsgyárral. Láhner¹⁸⁸ előre ment a helyiséget kitűzni.” Tettem amint nekem meghagyott; elővigyázatból még Wagnernél nagyobb mennyiségű kénező salétrom és kénsavat, egy rézmívesnél pedig

¹⁸⁰ Wagner Dániel (1800–1890), az első magyar gyógyszerészdoktor. 1848-ban egészségügyi tanácsos és a gyógyszerészeti ügyek előadója. Magyar Életrajzi Lexikon. 2. k. L–Z. (Szerk. Kenyeres Agnes.) Budapest, 1969. 1018. o.

¹⁸¹ Zitterbarth Máttyás (1803–1867), építész. A pesti klasszicista építészet nagy alakja, nevéhez fűződik – többek között – a pesti régi Nemzeti Színház és a Vakok Intézetének építése. 1848-ban főszázados a pest-budai lovas nemzetőrségnél, majd címzetes őrnagy ugyanitt. Magyar Életrajzi Lexikon. 2. k. L–Z. i. m. 1081. o. és *Bona*: Tábornokok. 731. o.

¹⁸² Leuchtenberg Miksa herceg (1817–1852), I. Miklós orosz cár veje. Mint potenciális magyar király merül fel a neve Kossuth Csány László erdélyi kormánybiztoshoz írt 1849. február 23-i levelében, lásd Kossuth Lajos összes munkái (a továbbiakban KLÖM) XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén II. (S. a. r. *Barta István*.) Budapest, 1953. 534–537. o., valamint a vidini levelben (1849. szeptember 12.), lásd A szabadságharc története. 409–411. o. Kossuth 1849. augusztus 4-i Szemere Bertalan miniszterelnökhöz és Batthyány Kázmér külügyminiszterhez írt levelében az orosz cári család valamelyik tagját említi, mint akinnek fel lehetne ajánlani a koronát, lásd KLÖM XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. (S. a. r. *Barta István*.) Budapest, 1955. 820–821. o. A Sztankó által leírt felkérés valószerűtlen, mert a herceg magyar trónra ültetésének ötlete a levelek tanúsága szerint csak a dél-erdélyi, majd a magyarországi orosz beavatkozás után merült fel. Sztankó 1868-ban megjelent emlékiratában sem említi ezt a beszélgetést Kossuthtal.

¹⁸³ Habsburg-dinasztia.

¹⁸⁴ Lehetséges, hogy Sztankó itt visszavetít, és 67-es alapról bírálja Kossuthot.

¹⁸⁵ Hatóságilag térítés ellenében összeszedett.

¹⁸⁶ Sztankó 1868-ban még úgy emlékezett, hogy miután parancsot kapott a Nagyváradra történő áttelepülésre, Kossuth magához hivatva, és akkor beszélt neki a szekereken harcoló zászlóalj esetleges felállításáról. Lásd *Sztankó*: Adatok. 9–10. o.

¹⁸⁷ Görgei Artúr (1818–1916), honvéd vezérőrnagy, ebben az időben a feldunai hadsereg parancsnoka.

¹⁸⁸ Láhner György (1795–1849), honvéd ezredes, később vezérőrnagy, a hadügyminisztérium tüzérségi és felfegyverzési osztályának vezetője.

rézlemezeket szereztem.¹⁸⁹ Lehetetlen leírni azt a zűrzavart, amely akkor a pesti indóháznál uralkodott.¹⁹⁰ Urak, nők, kisdedek, a képviselők családjai, a nagy hideg miatt bundástól, ágyneműkkel a vagonokba tömve, legértékesebb tárgyaikat lábok és fejük felett rejtve, rémület és bánat arcaikban, valóságos tatárfutást ábrázolának. Szolnokon a vendéglőkben főúri családok, hölgy és úr kivétel nélkül, földre kiterített szalmára egypár órai pihenőre ledülve, és egy-egy adag kávé vagy palackbort ötförintosokkal fizetvén, mert a frakkos kellner¹⁹¹ valamit visszatéríteni nem méltóztatott, és örült mindenki, ha az egész napi éhezés után valamit tehetett szájába. Hajnalban fuvar után való veszett futkosás, mert mindenki meg akarta előzni a másikat Debrecenbe mielőbb juthatásával.

Debrecenben pedig valamennyi láda; bank, egy sajtó, fegyvergyár, gyutacsgyár, ruharaktár, vert pénz kis hordócskákban, összeviszva keverve és a Nagytemplom előtti téren lerakva, őrizetlen hevert. Szerencsére magam rakaszait még aznap mind kiválasztottam, és szekerekre rakva másnap Nagyváradra szállíttattam, hol két hét alatt teljes folyamatban volt a gyutacsgyártás. A dolgokok¹⁹² többnyire a szegedi fogságból felszabadított olasz deportáltak voltak.

Miután így én ezen téren a hazának nagy szolgálatot tettem, katonai dicsvágyam nem hagyott nyugodni. Mások a hadseregből menekültek a szabóműhelybe vagy irodába, én pedig, aki méltán a gyár igazgatásánál maradhattam volna, vágytam kifelé a csataterre. Írtam tehát a Kormányelnöknek¹⁹³ abbeli szándékomat, aki ismét nemes lelkűséget tanúsított; mert nemcsak megszólította a hadügyminisztert, miért feledtetett el promócióm,¹⁹⁴ hanem határozottan kijelölte, hogy az őrnagyi kinevezés visszafelé, január 1-től való ranggal történjék; mi több: személyesen kétszer lement a hadügyi osztályba, magának meggyőződést szerzendő, megtörtént-e rendelete. És amint a hivatalos Közlönyből látható, ezen eset magánosan áll a honvédseregben, hogy valaki régebbről ranggal ki neveztetett volna, mint a kihirdetés napján.¹⁹⁵

1849. február elején vettem át Tiszafüreden a 49. honvédszászlóalj vezényletét. Valóban jeles tisztikar, egypár császári seregből való egyének, többnyire jó házból való mívelt férfiak, melyek nem csak egy forradalmi csapat, de minden más rendes sereg díszére lehettek volna. Volt köztük egy kilépett szerzetes barát, meg egy 16 éves ifjú, ki a váci katonaintézetből megszökött. Ezen gyermek minden alkalommal a legmerészebb bátorsággal kitüntette magát. Neve Zombat.¹⁹⁶ A forradalom után a császári seregbe besoroztatott, és ott is hamar tisztnek előlépett; a legénység pedig Borsod megyebeli magyarságtól vitéz harcosok. Jó lélekismérettel mondhatom, hogy ezen zászlóalj minden alkalommal magát kitüntette; de én megvettem a reclamat¹⁹⁷ és nem küldtem a „Március 15-ébe” (napilap) öndicsérlő cikkeket, mint azt mások cselekedték.

¹⁸⁹ Itt lehetséges, hogy Sztankó nem pontosan emlékszik az időpontokra. Görgei ugyan december 27-én adja fel Győrt, Kossuth azonban csak december 30-án utasítja Duschek Ferenc pénzügyminisztériumi államtitkárt, hogy az országos pénztárat és a bankjegygyár gépeit szállíttassa Debrecenbe, valamint Bónis Sámuel képviselőt, hogy a koronázási ékszerekkel tegye ugyanezt. Az országgyűlés pedig csak december 31-én dönt úgy, hogy az OHB-val együtt Debrecenbe költözik. Valószínű, hogy a mégoly fontos gyutacsgyár elszállítására Sztankó csak ezek után kapott parancsot, annál is inkább, mert a pesti fegyvergyár Debrecenbe szállított gépeinek Nagyváradra szállítását Kossuth csak 1849. január 8-án rendeli el. A szabadságharc története. 238–249. o.

¹⁹⁰ Pest kiürítése 1849. január 1–5. között folyt.

¹⁹¹ Felsőszolgálat, pincér.

¹⁹² Dolgozók.

¹⁹³ Az OHB elnökének, Kossuth Lajosnak.

¹⁹⁴ Előléptetésem.

¹⁹⁵ Kossuth először január 27-én, majd február 2-án sürgette a hadügyminisztériumnál Sztankó őrnagyi kinevezését. KLÖM XIV. k. 255–256. és 295. o. A minisztérium február 2-án közölte, hogy a kinevezés már január 29-én megtörtént. MOL OHB 1849: 1393. Sztankó őrnagyi kinevezése a *Közlöny* 1849. évi 16. számában jelent meg, január 29-i kelettel, illetve január 1-jei érvénnyel. Kossuth ezután Sztankó mielőbbi beosztását javasolta azzal, hogy egy alakitandó mintazászlóalj parancsnokává kellene őt kinevezni. KLÖM XIV. k. 307. o. A minisztérium ezután, február 6-án nevezte ki Sztankót a 49. honvédszászlóalj parancsnokává. MOL HM Általános iratok 1849: 2013.

¹⁹⁶ Zombat(h) Gyula (1832–1881), honvéd főhadnagy. A 49. honvédszászlóaljban 1848. dec – 1849. május között szolgál hadnagyi rangban. 1853–1860 között a cs. kir. hadseregben szolgál, hadnagyként szerel le. *Bona: Hadnagykönyv* III. 519. o.

¹⁹⁷ Reklámot, népszerűsítést.

Tiszafüreden vettem át a zászlóaljat, mely ugyan eddig rosszul volt öltözve és fegyverezve, mert parancsnoka Egervári¹⁹⁸ inkább vágyott az irodába, mint harci babér után; de szorgalmának sikerült egynehány nap alatt mindenünnen ruhát, fegyvert szerezni, és a zászlóaljat hasznavehetővé, amennyire rövid idő alatt lehetséges, hozni. Ezen állomásban 11 napig szabad ég alatt, folytonos havazás és esőzés közt, tanyáztunk a Tisza partján tábori tűz körül. Köpenyegem szolgált sátor és ágynak, fejem alatt a nyereg, vánkos gyanánt.

Március elején Újvárosra¹⁹⁹ rendeltettünk. A Hortobágyon menetelve éjjel a [...]Érek²⁰⁰ befagytak, s mégis szegény honvédek közül azok, kiknek elrongyosodott lábbeliek volt, meztláb haladtak azokon keresztül, pedig lépésök alatt a jég beszakadozott és lábaikat nagyon sértette.

Egy hét múlva ismét a Tiszához, Rakamazra rendeltettünk, és midőn a császári sereg Tokajt elhagyta, azt szállottuk meg, de onnan is csakhamar Szolnok előtt a Tisza bal partján foglalva állást. [sic!] Megemlíthető, hogy a híd elhordva lévén, nappal zászlóaljam egy szakasza szállotta meg az indóházat, éjjel pedig Abonyból érkezett egy német seregbeli lovas csapat; kikkel a sóhivatalnoknak legjobban meggyűlt a baja, mert mindég követeltetett tőle a napi bevétel; pedig azt meg a mi szakaszunk tisztje estve felvette és Asbóth Lajos dandárparancsnoknak²⁰¹ beszoaláltatta. – Itten egy sóhivatali tisztnek 12 éves fia nekünk a legjobb kémiszolgálatot tett. Atyja császári érzelmű lévén a német tisztek mindég gyülekeztek házában. De a fiú mindent figyelemmel kihallgatott, körültekintette a felállított öröket; és azon ürügy alatt mintha a túlparton levő szőlőjébe menne maradarat lőni, mindent hűségesen referált.

Április elején, midőn a főszereg Görgői vezénylete alatt Hatvan és Isaszeg felé vonult, dandárunk Asbóth Lajos ezredes vezénylete alatt, átlépve a Tiszán szinte²⁰² Pest felé haladt. Abonyban tartottam a zászlószentelést, és megjegyzem, hogy midőn az esküformában felolvastam V. Ferdinánd királyt, alig egy-két hang szólott utánam, annyira volt már a köztársasági szerencsétlen eszme elterjedve. Monorba éppen akkor érkezettünk, midőn a horvátok rabolni kezdtek. Közeledésünk hírére sietve elhagyták a várost. Végre április 9-én foglaltuk el a péceli magaslatokon hadi állásunkat.

A haditerv az volt: Mialatt a magyar sereg zömével Komárom felé nyomul, addig a II. hadtest Aulich tábornok vezénylete alatt – aki Cinkotától egy félkörben Újpestig kiterjedt – leköti Pestre Jellačić bánt, s ha ez a Rákoson²⁰³ csatába ereszkedik, megveri és Pestet rohammal veszi be. Az Asbóthtól vezényelt dandár pedig fedezze a vasutat Szolnok felé s egyszermind közreműködjék a maneverekbe.²⁰⁴ Vecsés és Üllön gyülekezett még vagy 8000-nyi nemzetőrség.²⁰⁵

Április 11-én délben vettünk parancsot támadásra, és egész a pesti téglavetőig előnyomultunk. Aulich terve szerint dandárunk hadicselre fordítatott, hogy nagyobb erővel megveretvén és üldözöbe vétetvén, az alatt a II. hadtest Cinkotáról Pestre nyomulhassék. De a csel nem sikerült, mert a császári sereg nem távozott messzire Pestről, s minket csak Keresztúrig üzött; visszavonulásunk közben történt; egynehány sebesült és egy halottam volt. Asbóth bejelentette kitűnő magaviseletemet ez alkalommal a hadügyminiszternek, és nevem dicsérettel említettet a napiparancsban.

¹⁹⁸ Egervári (1848 júliusáig Mausburger) János (1806–1889), honvéd őrnagy. 1848. október – 1849. január között a 49. honvédszászlóalj parancsnoka. Ezután a Debrecenben lévő katonai kórházak és raktárak főfelügyelője, majd a hadügyminisztérium irodaigazgatója. *Bona: Tábornokok.* 317. o.

¹⁹⁹ Balmazújváros.

²⁰⁰ Olvashatatlan szó.

²⁰¹ Asbóth Lajos (1803–1882) honvéd ezredes a 12. hadosztály parancsnoka volt. Ebben a hadosztályban szolgált a 49. honvédszászlóalj is, Sztankó mégis többször dandárként említi, feltehetően az alakulat dandáryi létszáma miatt.

²⁰² Szintén.

²⁰³ Rákos mezején.

²⁰⁴ Műveletekben.

²⁰⁵ Az ismertetett haditerv így téves. Képtelenség lett volna egyetlen hadtesttel megkísérlni Pest bevételét a cs. kir. főszereggel szemben. Valójában az Aulich vezette csoportosítás (amelybe az Asbóth-hadosztály is beletartozott) feladata az volt, hogy lekösse és foglalkoztassa a cs. kir. főerőket mindaddig, amíg a magyar főerők Görgői vezetésével el nem érik Komáromot.

Április 16-án ismételtük a támadást, hasonló célból és ugyanazon eredménnyel. Fájdalom, a sebesültek közt volt Stromsky főhadnagy²⁰⁶ is (a sopronyi ágostai szuperintendens²⁰⁷ fia), aki nem-sokára sebei következtében Pécelen halt meg.

Április 20-án a pesti német sereg egy kis szemlélő csapatot estve küldött ki Vecsés felé. Annak hírére a 8000 nemzetőr Vecsés és Úllón, anélkül hogy közlőrel láttak volna ellenséget; szétfutott hazafelé Nagyörös és Kecskemétre, otthagya minden élelmi készleteit, melyeket azután táborunkba szállítottunk, és oly bőven voltunk szalonna, hús, bor stb., hogy még a lovakat is kenyérrel tartották a huszárok, nehogy megpenészedjék.

Április 21-én harmadszor ismételtük ezen forcírozott²⁰⁸ tüntetéseket. Veszteségem ez nap rémítő volt. Tüzérség és lovasságunk megfutamodott, egy vasas lovasosztály (két század) megtámadta zászlóaljamat, Kovács²⁰⁹ – magyar születésű kapitány – vezérlete alatt; emez kiáltván: „Tegyétek le a fegyvert kutyák!”, de nem sikerült nekik berontani;²¹⁰ hanem azután midőn visszavonultunk – ami mindég rendben történt – az ellenséges tüzérség borzasztó módon pusztított zászlóaljamban. 700 emberből 114-et vesztettem halottak és sebesültekben, ezek közt két főtiszt is. Csuda, hogy magam épen maradtam, miután eső módon környeztet a kartács- és srappellgolyó zápora.

Most már nagy változás történt, mert mialatt a Rákoson hadakozott a II. hadtest, Görgei a főse-
reggel megnyervén a csatát Vácánál, Komáromig érkezett.²¹¹ Ennek következtében Jellačić bán, a maga hadtestének egy részét Komárom felé küldte a Duna jobb partján; ő pedig horvátjaival visszavonult Zágráb felé.²¹² Pestet egészen elhagyta és a budai várba Hentzi tábornok²¹³ vezérlete alatt négyezernyi őrséget²¹⁴ elhelyezve. [Sic!]

Zászlóaljam Soroksáron elhelyeztetett, de megengedtem a tiszteknek [...] ²¹⁵

[Adatok az 1848-dik év eseményeihez²¹⁶]

Miután Jellačić Pestről kiszorítottatott, április utolsó napján rendeletet kaptam Csepel-szigetet megszállani és a hídverést előkészíteni. Elintézve a hajók lefoglalását e célra, egy csolnakban mentem át Ercsénybe, megtekintendő egy alkalmas helyet a hídverésre; de éppen akkor ott időzött egy osztrák főtiszt a postaházban, kit Hentzi tábornok jelentéssel küldött Jellačić bánhoz. Oly sietve el-távozott e futár, hogy még depeché²¹⁷ is otthagya, melyből világosan megtudhattuk, mennyi őrséggel rendelkezik Hentzi a budai várban.

²⁰⁶ Stromszky Adolf (1823 körül – 1849) hadnagy, április 11-én szerzett súlyos sebesülése miatt május 10-én halt meg. *Bona: Hadnagyok.* III. 191. o.

²⁰⁷ Az evangélikus egyházkerület élén álló lelkész.

²⁰⁸ Erőltetett.

²⁰⁹ Kovács Ferenc, alszázados a 7. (Hardegg) vértesezredben.

²¹⁰ A négyszögbe.

²¹¹ A váci ütközet időpontja április 10., Komáromot pedig április 22-én érték el a magyar csapatok.

²¹² Sztankó pontatlanul fogalmaz, hiszen a cs. kir. fővezér ekkor már Ludwig Welden tábornokseregy, ő a II. és a III. hadtesttel, a régi tartalék hadtest egyes alakulataival vonult vissza nyugat felé, Jellačić pedig az egész I. hadtesttel délnek tartott, de nem Zágrábnak.

²¹³ Hentzi, Heinrich (1785–1849.) cs. kir. vezérőrnagy a budai vár parancsnoka. 1849. május 21-én a vár bevételekor halálos sebet kapott.

²¹⁴ Valójában a várőrség kb. ötezer főt számlált.

²¹⁵ A kézirat itt megszakad.

²¹⁶ *Sztankó Soma: Adatok az 1848-dik év eseményeihez* című, 1868-ban Pesten megjelent művének 11–14. oldalát szó szerint közöljük abból a célból, hogy helyettesítsük a töredékes kézirat hiányzó részét. A kötet megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban a 216.531. számú jelzeten. A dőlt betűvel kiemelt részek az eredetiben is így szerepelnek.

²¹⁷ Futárpostáját, sürgönyét.

Szándékotól elüt a csaták menetelét leírni: csak röviden említem, hogy zászlóaljjal Budavár ostrománál a paliszádokat²¹⁸ a Duna felé vittük be. Ezután a Vág-vonalnál június 14-én Vásárut, június 20-án és 21-én a peredi kétnapos csatában bátran harcoltunk. Végre július 2-án Komáromnál, előbb a szőlőkben s folytatólag az ácsi erdőt tartó ellenséget szuronysegezve rohantuk meg.

Ezen csata után a II. hadtest (abban a 49. zászlóalj is) rendeletet vőn Komárom vár megszállására. Miután személyesen inkább a síkon való harcban részt venni vágytam: ezért folyamodtam a fővezérhez, hogy zászlóaljam parancsnokságát átadhassam. Erdélybe szándékoztam Bemhez, ott remélvén még üdvös fordulatot hanyatló ügyünkre nézve; de ami ezután történt, csak gyászos vonaglása a nagyszerű nemzeti küzdelemnek. Menekülés közben Simándnál orosz fogságba esvén, többi tisztársaimmal együtt hasonló sorsban részesültem. Sarkadon Asbóth Lajos ezredes és Kolik őrnaggyal²¹⁹ Andrepp²²⁰ orosz altábornagy és a cár szárnysegédénél lévén, ez előmutat egy levelet Schwarzenberg²²¹ hercegtől, melynek tartalma szerint közbocsánat és fátyol a múltakra ígértetik. És ebben rejlik oka úgymint az öntudatban is, hogy nem valami konspiráció útján, hanem az álmélet természetyszerű fejlődésénél fogva jutottunk fegyveres felkelésre, miéрт önként mentünk az ítélszék elébe. Aradon tizenkét évi várfogságra elítéltetvén, háromévi szenvedés után kegyelem útján szabadságra helyeztettem.

Ezek előbocsátása után szabad legyen a nemzet e dicsőséges korszaka felett nézeteimet in nucleo²²² kinondani:

1. Ha március 15-e után a demagógia nem vergődik túlsúlyra a nemzeti mérsékelt párt felett, ha a hadsereg nem bántalmaztatik és a nemzet az államadósság egy részét magára vállalja: akkor a reakció is kevesebb elkeseredettséget, kisebb erőt fejt ki, szent ügyünk alig került volna fegyverrel való eldöntésre. Így dicsőségesebb volt, mert győzelmeink által tiszteletünkre indítottuk Európát, de amúgy nemzetiségünk nem szenvedett volna oly nagy kárt; mert a reakció által felszított nemzetiségek, most annál veszélyesebb ellenünk lettek. *Szolgáljon ez ujjíntésül a jelen körülmények közt követendő eljárásra nézve.*

2. A függetlenség[i] nyilatkozatot követő Szemere²²³ által hirdetett respublikai irány, úgy a nemzet kebelében, mint az európai diplomáciánál legtöbb ellenséget keltett ellenünk.

3. Midőn Görgei győzelmes seregével Buda alá jött, ahelyett hogy az ellenséget minden erejével üldözze, megsemmisítse, s fővárosát bevegye, hol sok hadiszerekre és önkéntesekre talál; akkor a végeredmény leginkább veszélyeztetett. [sic!] Ő ugyan nem gyaníthatta, hogy Hentzi oly elszántan fogja magát védelmezni, remélhető három nap alatt nagy seregével kezére keríteni a várat: de hiba volt a nehezebb kaliberű ostromágyúkról már előre nem gondoskodni, s azokat oly későn réstörésre alkalmazni. Kipótolhatlan veszteség.

4. Világosnál történt fegyverletételről Görgeit nem lehet árulással vádolni. Az árként mindenfelől özönlő orosz sereg, lőszerhiány, közelcsüggedés, mind ezen lépésre kényszeríték. Legjobb esetben még egy kétes győzelem Szegednél, ha idejében odaérkezik, mielőtt a szövetségesek hadoszlopai konvergírozva²²⁴ egyesültek, de a végkatasztrófa kikerülhetlen volt.

²¹⁸ Cölöpsánc.

²¹⁹ Collig (Kollig, Kollik) Ferenc (1808–?), cs. kir. főhadnagy, majd százados, honvéd őrnagy, zászlóaljparancsnok. Várfogságot szenved. *Bona*: Tábornokok. 277. o.

²²⁰ Helyesen: Anrep, Joszif Romanovics (1796–1860; 1853-tól Anrep-Elmpt gróf), orosz altábornagy, főhadsegély, lovassági tábornokként halt meg. A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. (S. a. r. *Rosonczy Ildikó és Kutona Tamás*, ford. *Rosonczy Ildikó és Gerencsér Zsigmond*.) Budapest, 1988. 876. o.

²²¹ Schwarzenberg, Felix herceg (1800–1852), osztrák miniszterelnök 1848–1852.

²²² Röviden, tömören.

²²³ Szemere Bertalan (1812–1869), reformpolitikus, 1848-ban a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány tagja, a Bathyány-kormány belügyminisztere, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, felsőmagyarországi teljhatalmú országos biztos, 1849. május 2-től miniszterelnök és belügyminiszter. Emigrál, 1865-ben elborult elmével hazatér. – Szemere 1849. május 2-i miniszterelnöki programbeszédében kormányát forradalmi, respublikai és demokráciai irányúnak vallotta.

²²⁴ Összetartva, egymás felé vonulva.

5. Mohácstól kezdve nincs a magyar nemzetre végzetesebb esemény a sadovai csatánál.²²⁵ Negyedfél századig harcoltak a magyar seregek *leginkább* az uralkodóház német érdekeiért; ezentúl a birodalom német népei segítendik császárijk és királyunkat magyar koronája jogai érvényesítésében. Az uralkodó székhelye Bécs, de a birodalom politikai súlypontja Budapest. Talán [a] közeljövőben önmagunk javára kívánatosnak találандjuk a szorosabb összefüggést. Ha tehát ez kétségbe vonhatlan, legyünk méltányosak minden oldalra, ne alkudozzunk fillérekbe, hol élet-halál forog kérdésben, mutassuk meg társországunk és a szomszéd nemzeteknek, hogy magasabb szempontból, nem pedig uralomvágyból fogjuk fel végzetes küldetésünket, *ne türelmetlenkedjünk a honvédsereg felállításá miatt*, mert megjön ez bizonynyal, mihelyt a birodalom fejlődése annyira megért; és ha Isten így akarja, Európa közepén Rumburgtól Várnáig a nemzetek egy nagy birodalomba testvériesen egyesülendnek, *melynek közös szimbóluma Pannónia*.

²²⁵ A Königrätz és Sadova között vívott 1866. július 3-i csata, amely eldöntötte a porosz-osztrák háború sorsát és nagyban hozzájárult az osztrák–magyar kiegyezéshez is.

MELLÉKLET

Arad, 1852. július 24.
Sztankó elbocsátó irata az aradi várbörtönből

K. k. Festungs-Commando Arad

Certificat

Für Herrn Samuel Sztankó vormaligen k. k. Oberlieutenant, welchem in Folge allerhöchsten Entschließung Seiner Majestät des Kaisers vom 18-ten Juli 1852. No. 3914. der Rest der ihm zuerkannten Festungsstrafe allergnädigst nachgesehen und der somit in Folge hohen Gouvernements-Erlasses vom 22-ten Juli 1852. Präsidiale: No. 41/m. g. t.²²⁶ in Freiheit gesetzt wurde, daher in seine Heimath nach Kóly, im Ober Biharer Comitat frei passiren zu lassen ist.

Festung Arad am 24-ten Juli 1852.

Seiner kaiserlichen königlichen apostolischen Majestät wirklich bestellter
Feldmarschall-Lieutenant und Festungs-Commandant.
Castellitz Feldmarschall-Lieutenant

Gesehen k. k. 5. Militär Districts-Commando
Großwardein 21. August 1852.
Braunhofer Generalmajor

[HL 1848/49: 57/1. 12. fólió. Német nyelvű, eredeti tisztázat.²²⁷]

²²⁶ Bizonytalan olvasat.

²²⁷ Az irat magyar fordítása:

Cs. Kir. Aradi Várparancsnokság
Bizonyítvány

Stanko Sámuel egykori cs. kir. főhadnagy úr számára, akinek megítélt várfogsága maradékát öfelsége a császár 1852. július 18-i 3914. számú legfelsőbb elhatározása következtében a legkegyelmesebben elengedte, és aki így az 1852. július 22-i elnöki 41/m. g. t. számú kormányzósági rendelet következtében szabadlábba helyeztetett, tehát otthonába Kólyra, Felső-Bihar vármegyébe szabadon hazatérhet.

Aradvár, 1852. július 24.

Ő császári királyi apostoli Felsége
tényleges altábornagya és erődparancsnoka
Castellitz altábornagy

Látta a Cs. Kir. 5. Katonai Kerületi Parancsnokság
Nagyvárad, 1852. augusztus 21.
Braunhofer vezérőrnagy

József Solymosi

AN ACCOUNT OF THE LIFE AND SERVICE OF SOMA SZTANKÓ,
OFFICER OF THE 1848–1849 WAR OF INDEPENDENCE

Summary

Soma Sztankó (1814–1896), an officer of the 1848–1849 Hungarian War of Independence, wrote his memoirs in the middle of the 1870s. Today, the manuscript is preserved by the Military History Archives. The work titled “Description of My Life” lets the reader see the events of the period and the role of the protagonist from the point of view of an army officer. Among others, the memoirs give an account of Sztankó’s activity as a member of the Military Council of the National Guard; as Prime Minister Lajos Batthyány’s secretary for National Guard issues; as an acquirer of armaments from abroad; and as the commanding officer of a battalion. Sztankó entered the military profession by accident, and then, in the course of a rather typical career of the period, from an officer of the Imperial-Royal Army he became the officer of the Army of the Hungarian War of Independence, a prisoner in Arad, a school teacher, and finally an officer of the Royal Hungarian Army after the Compromise between Austria and Hungary in 1867. The aim of the publication is to make an interesting historical source available to the public.

József Solymosi

MÉMOIRES DE SOMA SZTANKÓ, OFFICIER HONVED EN 1848,
SUR SA VIE ET SES SERVICES

Résumé

Soma Sztankó (1814–1896), un officier honved de la guerre d’indépendance hongroise de 1848–49 a écrit ses mémoires au milieu des années 1870. Ce manuscrit est aujourd’hui conservé aux Archives d’Histoire Militaire. L’ouvrage intitulé «La description de ma vie» présente son propre rôle et les événements d’époque vus par un officier. Nous pouvons suivre ses activités en tant que collaborateur du Conseil de guerre de la Garde Nationale et puis secrétaire chargé de la garde nationale auprès du Premier Ministre Batthyány, ainsi que ses acquisitions d’armes à l’étranger et son action comme commandant de bataillon. Notre protagoniste s’est retrouvé dans l’armée par hasard avant d’avoir un parcours plutôt typique à l’époque: officier de l’armée impériale et royale, puis officier honved avant d’être prisonnier à Arad et de nouveau officier dans l’armée après le compromis conclu avec l’Autriche. L’objectif de cette publication de source est de rendre accessible pour le grand public ce document d’époque intéressant.

József Solymosi

DIE ERINNERUNGEN VON SOMA SZTANKÓ, EINEM HONVED-OFFIZIER DES JAHRES 1848, AN SEIN LEBEN UND SEINEN DIENST

Resümee

Soma Sztankó (1814–1896), ein Honved-Offizier des ungarischen Freiheitskampfes von 1848–1849, erstellte seine Erinnerungen Mitte der 1870er Jahre. Diese Handschrift wird heute im Militärgeschichtlichen Archiv gehütet. Die Arbeit mit dem Titel „Életem írása“ [Schrift meines Lebens] stellt die zeitgenössischen Ereignisse, sowie die eigene Rolle des Protagonisten mit den Augen eines Soldatenoffiziers dar. Wir können seine Tätigkeit als Mitarbeiter des Landeskriegsrates der Nationalgarde und als Sekretär des Ministerpräsidenten Batthyány in Angelegenheiten der Nationalgarde, seine ausländischen Waffenbeschaffungen und seine Tätigkeit als Bataillonskommandant verfolgen. Unser Held kam infolge eines Zufalls auf die Militärlaufbahn und wurde – in einer typischen Laufbahn der Zeit – vom Offizier der kaiserlich-königlichen Armee zum Honved-Offizier, dann zum Gefangenen in Arad, Mittelschullehrer und schließlich – in der Honved-Armee nach dem Ausgleich – erneut zum Offizier. Das Ziel der Quellenpublikation ist es, dass dieses interessante Dokument der gegebenen Epoche einem breiten Kreis zugänglich gemacht wird.

Йожеф Шоймоши

ВОСПОМИНАНИЯ О ЖИЗНИ И СЛУЖБЕ ХОНВЕДСКОГО ОФИЦЕРА ШОМА СТАНКО

Резюме

Шома Станко (1814–1896 гг.), один из хонведских офицеров вунгерской освободительной борьбы 1848–1849 гг., в середине 1870-х годов написал свои воспоминания, связанные с участием в этих событиях. Его рукопись в настоящее время хранится в Военно-Историческом Архиве. Работа под названием „Описание моей жизни“ показывает события того времени глазами боевого офицера, отражая роль самого главного героя. Читатель может внимательно проследить деятельность автора, бывшего членом Всевенгерского Военного Совета Национальной Гвардии, секретарем национальной гвардии при премьер-министре Баттьяни, занимавшимся и закупкой оружия за границей, и бывшего также командиром батальона. Наш герой попал на военное поприще случайно, в ходе своей весьма типичной для того времени карьеры он из хонведского офицера венгерской кайзеровско-королевской армии оказался в арадском плену, затем посл освобождния преподавателем в средней школе, и в конце концов после австро-венгерского компромисса вновь смог стать офицером в хонведской армии. Публикация настоящего источника ставит целью сделать более доступными в широких кругах читателей описываемые события.